

Tormay Cécile (1875–1937)

Tormay további műveit, köztük nagysikerű regényeit (*Emberek a kövek között; A régi ház; Az ősi küldött I–III.*, 1933, 1934, 1937) nem vonták be, s nem zúzták be, de az 1990-es évekig ki sem adták azokat. Igaz, az irodalomtörténet, illetve a magyar irodalom szakos egyetemi oktatás az 1960-as évektől, de inkább az 1970-es évektől teljesen nem került el a nevét, mi több egyes irodalmi műveinek értékét is elismerte. Amiképpen a *Napkelet* évfolyamait se lehetett teljesen negligálni, hiszen az a két világháború közti időszak legnívósabb konzervatív, illetve konzervatív-liberális szellemű irodalmi orgánuma volt.

Dienes Valéria munkásságának megítélése közel sem mozog olyan szélsőségek közt, mint Tormay Cécilé. Ennek megfelelően Dienes személyét, munkásságát sem ítélték olyan formában szilenciumra 1945-öt követően, mint Tormayét. Egyszerűen csak megfeledkeztek róla, pedig ő itt élt közöttünk. A kommunista diktatúra kiépülése, a Rákosi-korszak, de a Kádár-rendszer első évtizede sem kedvezett Dienes Valéria életművének. Igazából ebben változást, mi több fordulatot a polgári radikálisok 1960-as évek végével kezdődő rehabilitálása jelentett, amivel szorosan összefüggött a szociológia tudományának ekkora, illetve az 1970-es évek első felére eső elismerésének, hazai újjászerveződésének, intézményesülésének folyamata. A 20. század első két évtizedét a polgári radikálisok közegeiben – részben férje, Dienes Pál neves matematikus révén is –, velük szoros barátságban töltő Dienes Valéria ekkor a kor tanújaként tudott szólni Jászi Oszkáról, Szabó Ervinről, Madzsar Józsefről, a Huszadik Század körének törekvéseiről, belső életéről, illetve a kor további, új szellemi áramlatairól. Ezen felül költőkről, írókról is közeli emlékekkel rendelkezett, mindenekelőtt földijéről, távoli rokonáról, Babits Mihályról. Nagy visszhangot váltott ki a szélesebb közvéleményben, illetve az egész ország előtt tette egyszerre ismertté a Vitányi Iván által 1975-ben vele készített tv-interjú, amelyben egy életkora szerint 96 éves asszonyt láttak a nézők, aki ugyanakkor a korát meghazudtoló szellemi frissességével, impulzív jelenlétével teljesen kitöltötte a rendelkezésre álló időt és teret. A tanulmányomban ezen interjúra is hivatkozom,³ amint Dienes Valériának 1966-ban megjelent, Babits Mihályra történt visszaemlékezésére úgyszintén.⁴ Az 1960-as években a táncművészet terén újra aktívvá váló – tanulmányai, írásai a *Táncművészeti Értesítő*ben, illetve a *Táncmű-*

sokhelyütt ad teret leplezetlenül a zsidókkal szembeni erőteljes ellenérzéseinek, aminek eredményeként a *Bujdosó könyv* igen hamar a honi zsidósággal szembeni politikai törekvések egyik hivatkozási alapjává is vált a korban.

Az előbb elmondottak miatt Tormay Cécile 1945 után a hivatalos kultúrpolitika részéről felejtésre ítéltetett. Már az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 februárjában hozott, s a fasisztának, antidemokratikusnak, illetve szovjetellenesnek minősített sajtótermékekre vonatkozó rendelete nagymértékben terjedt ki Tormay munkásságára is. Amint Tormay újabb monográfusa, Kollarits Krisztina egyik tanulmányában írja, ekkor a *Bujdosó könyv* mellett betiltották az 1923-ban megjelenő *Megállt az óra* című novelláskötetét, illetve a beszédeit és visszaemlékezéseit tartalmazó *Küzdelmek. Emlékezések* (1937) című kötetet is. Ugyancsak betiltották az általa szerkesztett irodalmi folyóiratot, a *Nyugat* ellenlapjának szánt *Napkelet* 1923–1940 közt napvilágot látott valamennyi évfolyamát is.² Ugyan

² A 530/1945. ME. számú kormányrendelet értelmében a betiltott sajtótermékeket be kellett szolgáltatni. Természetesen a magántulajdonban lévő könyvekre, folyóiratokra, heti- és napilapokra vonatkozóan ez nem valósul(hat) meg a maga teljességében, ugyanakkor a könyvtárak és könyvkereskedések esetében a hatóságok ezt könnyebben elérték. Ezekből összegyűjtötték és megsemmisítették a betiltásra kerülő sajtótermékeket, s csak az Országos Széchényi Könyvtárban engedélyeztek művenként egy-két példányt megőrzésre. KOLLARITS 2011c, 21.

³ VITÁNYI 1975, illetve BORUS 1978.

⁴ DIENES 1966.

vészeti *Tanulmányokban* jelentek meg – Dienes Valéria az 1970-es években inkább vallási, teológia jellegű írásokkal jelentkezett, jellemzően a *Vigilia* c. folyóiratban. Emellett még az 1974-ben Tihanyban rendezett Nemzetközi Szemiotikai Kongresszuson a Jel és Mozdulat összefüggéseiről tartott előadása keltett nagy feltűnést.⁵

A pályáját matematikusként és filozófusként kezdő, később igazi polihisztorként tevékenykedő Dienes Valéria munkásságát az utóbbi két és fél évtizedben leginkább a táncművészet, tánctudomány, valamint az azokhoz kötődő művészeti fórumok, valamint egyház(tudomány)i, teológiai, illetve filozófiatudományi közösségek tartották ébren, vagy éppen fedezték fel újra. Mielőtt ezekről részletesebben szólok, azelőtt feltétlenül említésre méltó, hogy Dienes Valériával kapcsolatban ezek mellett tudomány- vagy irodalomtörténeti vonatkozású, megközelítésű munkák,⁶ illetve helytörténeti jellegű,⁷ vagy éppen újabban nőtörténeti szemléletű, indíttatású művek, könyvfejezetek, könyvrészletek⁸ is születtek. Dienesnek a pszichológia tudományára gyakorolt hatását foglalta össze Pléh Csaba több írásában, illetve legutóbb Jakabffy Éva.⁹

Dienes Valéria mozdulatművészeti munkásságának gondozója elsődlegesen fia, Dienes Gedeon volt. Dienes Valéria Bergson mozdulatpszichológiájából, illetve Isadora és Raymond Duncantól elsajátított mozdulatélményből¹⁰ alkotta meg az 1910-es évek második felére az orkesztikát, e sajátos mozdulattudományt, illetve művészeti ágat. Az Orkesztika Alapítvány 1990-et követően több kötetben adta közzé Dienes Valéria orkesztika tárgyában született írásait. Ez részben azután vált lehetővé, hogy Dienes Gedeon és Fenyves Márk 1995-től kezdve feldolgozza Dienes Valéria orkesztikai tárgyú írásos hagyatékát, illetve az általa alapított Orkesztika Iskolaról fennmaradt dokumentumokat. Ennek eredményeként napvilágot látott három plusz egy kötet a következő sorrendben jelent meg: *Dienes Valéria: Orkesztika-Mozdulatrendszer* (1996), *Dienes Valéria: A plasztika profil tagozta* (2000); *Az Orkesztika Iskola története képekben. Dr. Dienes Valéria írásaiból* (2001); illetve *Dienes Gedeon: A mozdulatművészet története* (2001).¹¹ Dienes Valéria munkásságát azonban nem csak így módon ápolja az Orkesztika Alapítvány, hanem az 1995-ben létrehozott Magyar Mozdulatművészeti Társulat révén is, amely az azóta színpadra állított sok bemutató egyikeként Dienes Valéria és Bárdos Lajos 1925-ben született misztériumjátékát, a *Hajnalvárást* is színre vitte. Egyébként az Orkesztika Alapítvány és a Magyar Mozdulatművészeti Társulat közös honlapja, a www.mozdulatmuveszet.hu értelemszerűen sok Dienes Valériával kapcsolatos információ, írás, dolgozat tárháza.

Dienes Valéria szerteágazó életművének nagy jelentőségű teológiai, vallásfilozófiai fejezetével foglalkozó, illetve hitének mélységeit tárgyaló munkák közül Szabó Ferenc jezsuita atya ez irányú mun-

Dienes Valéria (1879–1978)

⁵ JAKABFFY 2002.

⁶ Itt mindenképp említendő Vezér Erzsébet róla szóló szép esszéje, valamint a Dienes házaspárnak Babits Mihályhoz írt leveleinek, a *Ponticululus Hungarucus* c. online folyóirat 2001. július-augusztusi számában történt újraközlése. VEZÉR 1993., illetve ; <http://members.iif.hu/visontay/ponticululus/rovatok/mesterkurzus/babits-dienes.html>; A Téglás János által gondozott levelezés első közlése egyébként 1982-ben történt. TÉGLÁS 1982.

⁷ TÓTTÓS 2003.

⁸ Ide sorolandó többek közt Fábri Annának a 19. századi magyar női irodalomról szóló műve, amelynek a 20. század elejére kitekintő fejezetében ír Dienes Valériáról, s persze Tormay Cécileről. FÁBRI 1996.; Lenkei Júlia pedig az *Asszonyorsok a 20. században* című kötetbe írt hosszabb tanulmányt Dienesről. LENKEI 2000.

⁹ PLÉH 1987. illetve PLÉH 1989., valamint JAKABFFY 2002., Utóbbi olvasható a szerző honlapján is: <http://www.shp.hu/hpc/web.php?a=evajakabffy&o=hOE011KqOW>

¹⁰ Párizsban Isadora Duncannél a „szabad tánc”, míg Raymond Duncannél a „görög torna” órákon vett részt.

¹¹ A sorban elsőként említett kötet a Planétás Kiadónál, míg a továbbiak az Orkesztika Alapítvány gondozásában jelentek meg. Az első kötetet Dienes Gedeon, míg a harmadikat Fenyves Márk szerkesztette.

kássága emelkedik ki. Szabó bizonyos tekintetben Bergson és Teilhard felől közelítette meg Dienes Valéria személyét, s ez tükröződött 1996-ban írt *Eszméletcsere* c. tanulmányában is, amelyben bátran támaszkodott Dienes idős korában rendítenlenül írt naplófüzeteire.¹² Részben e naplófüzetek képezték annak a kötetnek a forrását, amelyet a bevezető tanulmány kivételével Dienes Valéria írásaiból állított össze Szabó Ferenc (*Dienes Valéria önmagáról*).¹³ Szabó előbb hivatkozott tanulmánya kapcsán említett megközelítési módot vitte tovább az a 2011. május 25-én, a Faludi Ferenc Akadémia, illetve a *Távlatok* c. folyóirat által rendezett Bergson-Dienes Valéria konferencia, amely a *Száz év után – „Eszméletcsere”* címet viselte. A konferencia előadásából a kötet még ugyanabban az évben megjelent *Bergson eszméinek hatása a 20. század spirituális megújulására – Magyarország felé a közvetítő: Dienes Valéria* címmel. Szabó mellett még Tamás Erzsébet Dienesrel kapcsolatos munkáiról kell szólnunk, két, Prohászka Ottokár püspök és Dienes Valéria 1920-as évekre eső mély barátságát, lelki kapcsolatát bemutató tanulmányát külön is megemlítve.¹⁴ Elmondható, Dienes Valériát az utókor részéről általános megbecsülés veszi körül. Ez ugyanúgy igaz a századelő társadalomtudományos szellemi mozgalmaira előképükként tekintő társadalomtudományi irányzatok képviselőire, mint őt elsősorban teológiai munkássága, vallásossága miatt számon tartó egyháztudományi fórumokra, felekezeti orgánumokra. Dienes Valéria emlékét napjainkban szülővárosában a róla elnevezett általános iskola, illetve a Babits Mihály Emlékházban berendezett Dienes Valéria Emlékszoba őrzi.¹⁵

Dienesrel szemben Tormay máig megosztja a közvéleményt, életművének, s főként közéleti működésének megítélése vitatott, sőt, az gyakran két szélsőség közt ingadozik. Amint egyik 2010. évi tanulmányában Kollarits Krisztina fogalmaz: „Az elmúlt években Wass Alberthez hasonlóan, bár nem akkora médianyilvánosság mellett, megindult a vita Tormay Cécile személyének és műveinek megítélése körül is, amelyet elsősorban folyóiratokban, illetve internetes hozzászólásokban kísérhetünk figyelemmel. Feltűnő, hogy a hozzászólások között alig-alig találunk higgadt, józan és főleg szakmai hangot. Két szélsőség jellemző: az egyik oldal Tormayban csak az „antiszemitát”, sőt „fasisztát” akarja látni, a másik oldal mint „irredenta nagyasszonyról”, majdnem Nobel-díjas írónkról beszél, a Bujdosó könyvet pedig 1918–19 eseményeit a szemtanú hitelességével ábrázoló műnek tartja. Elsősorban ez utóbbi műve, a Bujdosó könyv az, amely megakadályozza még napjainkban is Tormay személyének és életművének elfogulatlan(abb) vizsgálatát.”¹⁶

Kétségtelen tény, hogy Tormay Cécile megítélése szempontjából a *Bujdosó könyv* jelenti munkássága legproblematisabb fejezetét. Erősen jobboldali, illetve szélsőjobboldali irányzatok e művet keletkezésének kontextusából kiragadva, abból szemezgetve, a napi politikai érdekekeinek megfelelően tűzik manapság is zászlójukra, ahogyan tették ezt korábban is. Jelzi ezt az is, hogy *A régi ház* egy 1991. évi kiadását kivéve több évig a *Bujdosó könyv* 1998-as, szélsőjobboldali hangütésű utószóval ellátott kiadása¹⁷ volt az egyetlen újra kiadott Tormay-mű. (Idővel aztán, a Magyar Ház Kiadó 2001-től induló könyvsorozatával elkezdődött a Tormay művek újraközlése. Legutóbbi években pedig a Lazi, a Kráter, illetve Kairosz Kiadó sorba jelentette meg az író írásait.)¹⁸ Pozitív fejleményként az utóbbi öt-hat évben megkezdődött Tormay életművének, pályájának szakmai alapú értékelése, feldolgozása, amely az irodalmi életmű valamennyi szegmensére kitér, illetve az elemzés hatókörébe vonja a Tormay szerkesztette *Napkelet* folyóiratot is. Mégis az elmúlt évben került Tormay a korábbiaknál is egyér-

¹² SZABÓ 1998.; Dienes Valéria naplófüzetei napjainkban az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található Dienes Valéria fond részét képezik.

¹³ SZABÓ 2001.

¹⁴ E két tanulmány az 1990-es évek derekán, Székesfehérváron tartott két Prohászka Ottokár-konferencián hangzott előadások szöveges változata. TAMÁS 1996, TAMÁS 1998.

¹⁵ A Wosinsky Mór Múzeumhoz tartozó emlékszobáról bővebben: http://wmmm.hu/allando_kiallitasok1/dienes_valeria_emlekszoba; E múzeumi honlapon még virtuális sétát is lehet tenni az emlékszobában: http://www.wmmm.hu/virtualis_muzeumlatogetas2/dienes_valeria_emlekszoba

¹⁶ KOLLARITS 2010c, 21–22.

¹⁷ Az utószót Széri Mihály Ferenc írta. (Enter Kiadó, Budapest, 1998.)

¹⁸ Tormay Cécile 1990 után kiadott könyveit 2009-ig tartalmazza: KOLLARITS 2010c, 21.

telműbben a napi politikai küzdelmek ütközőterébe. Ennek apropóját egyrészt szobrának 2012. március 31-én történt felavatása, másrészt az az 2012 februárjában kibontakozó kezdeményezés adta, mely Takaró Mihály felhívására a Nemzeti Alaptantervbe követte több 20. századi költő, író (köztük Herczeg Ferenc, Szabó Dezső, Reményik Sándor, Nyíró József, Wass Albert) mellett Tormay Cécile is. A Nemzeti Alaptantervbe követelt írók közül Nyíró József és Wass Albert után Tormay váltotta ki legnagyobb vitát, még ha a Nyíróhoz fogható hevületű ellentétek messze nem gyűrűztek körülötte.¹⁹

Az előbb említett, s öröndetes módon egyre bővülő szakmai, tudományos diskurzus elősegítésében – melynek fontos szerepe lehet az írói életmű politikai indíttatású kisajátítási, illetve gyakori szélsőjobboldali értelmezési kísérletek visszaszorításában – fontos szerepet játszott Kollarits Krisztina. Az elmúlt fél évtizedben folyamatosan megjelent tanulmányai mellett az ő nevéhez fűződik az írónőről több mint fél évszázad után megjelenő első könyv is (*Egy bujdosó írónő – Tormay Cécile*)²⁰. A Tormay-kutatás izmosodását jelzi, hogy az utóbbi években számos szerzőtől jelent meg kurrens irodalmi folyóiratokban a Tormay életmű egy-egy fejezetével, vagy épp művével foglalkozó tanulmány.²¹ Az újabban született kutatási eredményeket tette mérlegre a Magyar Írószövetség által 2012 áprilisában rendezett *Próza-horizontok. Tormay Cécile és a Napkelet* c. konferencia. Az itt következő tanulmány az ott elhangzó egyik előadás erősen kibővített írásbeli változata, amely terjedelmi korlátok miatt e formában nem került be a konferencia anyagából készülő kötetbe.²² Jelen múzeumi évkönyv szerkesztőinek köszönhetően ehelyütt megjelenhet az eredeti tanulmány, amely két jelentős 20. századi alkotónő, nemzedéktárs családi indíttatásának, körülményeinek összehasonlító jel-

2. PÁRHUZAMOK TORMAY CÉCILE ÉS DIENES VALÉRIA ÉLETÉBEN

A Tisztelt Olvasóban – akár már a cím elolvasásakor is – felmerülhet a kérdés, miszerint mely szempont(ok) rendezi(k) egymás mellé, állítják párhuzamba Tormay Cécile és Dienes Valériát? Válaszomban többet is megemlítek, előre bocsátva, hogy a tanulmányomban ezek közül csak az egyiket – az alábbi felsorolásban az utolsóként szereplőt – fejtem részletesen ki. Melyek is ezek? Egyrészt az egyaránt meglévő szekszárdi kötődések, másrészt az azonos nemzedékbe tartozás, harmadrészt a személyes, illetve családi érintettség 1918–1919 eseményeiben, s végül a hasonló családi háttér, s a német-magyar asszimiláció egymással rokonítható, ellentmondásuktól sem mentes útja

Szekszárdi kötődések: Az életrajzokból, biográfiai adatokból nem ismeretlen Tormay Cécile, illetve Dienes Valéria szekszárdi kötődése: Dienes Valéria 1879. május 25-én a tolnai megyeszékhelyen született, míg Tormay Cécilének az édesapja, Tormay Béla született 1838-ban ugyanott, amint annak testvérei közül is többen, hiszen családjuk az 1830-as, 1840-es években közel két évtizedet töltött el Szekszárdon.²⁴ Természetesen e családi kötelékek nem eredményeztek esetükben hasonlóan szoros kötődést a városhoz. Szekszárdhoz kétségtelenül szorosabban Dienes kötődött, aki szülei válásáig, sőt az azt követő egy-két évig, 12-13 éves koráig ott is lakott. Ezt követően édesanyjával és húgával Pápára költöztek, de Dienes Valéria édesapja, sőt édesanyja rokonsága ezután is még Szekszárdon élt. Hasonló személyes köteléket Tormay Cécile nem ápolta a tolnai megyeszékhellyel, de az

¹⁹ Nyíró esetében ez egyrészt köszönhető volt a szülőföldjén, Székelyföldön tervbe vett, de végül meghiúsult újratemetése körüli viharoknak, illetve az 1944-1945. évi nyilas nemzetgyűlésben a legutolsó hónapokig vállalt képviselői szerepvállalása kapcsán kirobbant éles polémikának.

²⁰ KOLLARITS 2010a.

²¹ E tanulmányok összegyűjtve az interneten is olvashatók www.tormaycecile.com honlapon.

²² E tanulmány címe: „A magyar hazának... jótéteményével élve, magam s családom azok jövődjével egybeforrunk.” *A Tormay család asszimilációjáról és a hivatali elitbe történt betagozódásáról*

²³ Az elemzés kifejtése során több helyütt támaszkodom *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyvének* korábbi évszámaiban megjelent, témánkba vágó tanulmányaimra. CSEKŐ 2009a, CSEKŐ 2009b, CSEKŐ 2010.

²⁴ Amiként arról egy, a Tolna megye állategészségügyének történetét, s ily módon Tormay Béla munkásságát is kutató Kováts Jenő által megidézett történet tanúskodik, a Szekszárdról tíz éves korában elkerült Béla sokáig visszavágyott szülővárosába. „Egy kedves történet szerint a gyermek Béla Pesten, az új környezetben nem érezte jó magát és vágyott vissza Szekszárdra, szó nélkül gyalog útnak indult. Többnapos gyaloglás után beállított Tolnán lakó nagybátyjához, ahol aggódó szülei már várták.” KOVÁTS 2006, 19.

a családi örökség tekintetében így is fontos helyet foglalt el. S nem csupán azért, mert édesapja itt született, hanem azért is, mert a szekszárdi két évtized egyúttal a nagyapa, Tormay (Krenmüller) Károly emelkedésének, az intelligenciába történő betagozódásának időszaka is volt egyben.

Nemzedéktársak: Mint írtuk, Dienes Valéria 1879-ben született, Tormay Cécile csak egy-pár évvel korábban, 1875. október 8-án látta meg a napvilágot. Az egymáshoz viszonylag közel eső születési év azonban nem teszi őket igazából nemzedéktársakká, hanem sokkal inkább azok a közös generációs élmények, tapasztalatok, amelyekkel a művészetek és tudományok iránt fogékony ifjak és ifjú hölgyek számára a mozgalmas századvég, illetve századforduló szolgált. Hiszen ne feledjük, ekkor új szellemi és művészeti áramlatok forgatták fel a művészeteket és a (társadalom)tudományokat, s forradalmi változások zajlottak, illetve készülődtek a társadalom mélyebb szerkezetében, férfi és nő társadalmi szerepét, illetve jogait illetően. A nők egyre mérhetőbb, s idővel számottevőbb része került ki a háztartás-család-gyerek háromszögből, illetve nyílt meg előtte az önálló életvitelt is lehetővé tevő munkavállalás (pl. tanító, pedagógus, majd hivatali munka) lehetősége. E folyamat értelemszerűen vetette fel a nők egyenjogúsítását, amelynek fontos határkövei épp a századforduló időszakára estek: az 1895-1896-ban az érettségi vizsga, a nők gimnáziumi, majd egyetemi oktatásban való részvételének engedélyezésével az oktatás szinte teljes spektrumát nyitották meg a nők előtt. S ekkoriban jelent meg hazánkban és kezdett el izmosodni a nők választójogának kivívását céljai középpontjába állító feminista mozgalom is, amelyben Dienes Valéria is részt vett, s amellyel ezekben az években maga Tormay Cécile is találkozott.²⁵ De Tormay és Dienes nemzedéktársak egy további értelemben is: a férfiak árnyékából kiszabaduló első azon nemzedék tagjai – köztük említhetjük még pl. Erdős Reneét (szül.: 1879), Kaffka Margitot (1880) –, akik a férfiakkal azonos elbírálásra igényt tartva, de a „saját hangjukon” megszólalva, a női szempontot, megközelítést jelenítették meg úgy az irodalomban, mint akár a tudományokban.²⁶ S tegyük hozzá, az elődeiknél jóval markánsabban, s sok tekintetben színvonalasabban.

Egy különbség: Az eltérő 1918–1919-es szerepvállalás, illetve családi érintettség – s ami még amögött meghúzódik: A sorrendben harmadik, Tormay és Dienes közt húzható párhuzam csak korlátozottan érvényes. Hiszen mindkettőjükéről elmondható, hogy 1918-1919 eseményeiben – személyesen vagy hozzátartozójuk révén – egyaránt szerepet játszottak, illetve érintettek voltak, s az jelentősen befolyásolta, változtatta meg életüket. Fontos eltérés azonban, hogy minderre ellentétes előjellel került sor. Tormay Cécile szerepvállalása ismert a *Bujdosó könyv* révén és a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének megalakítása okán. Tormayval szemben Dienes Valéria nem játszott igazán aktív szerepet az eseményekben, az kimerült a Tanácsköztársaság ideje alatt a Társadalomtudományi Társaságban tartott előadásokban, egyébként pedig harmadik gyerekével volt várandós. Ellenben férjét, a matematikus Dienes Pált a kommün alatt a budapesti tudományegyetem politikai biztosának nevezték ki, s ezért annak leverése után menekülnie kellett. A bécsi emigrációba idővel Dienes Valéria is követte.

Mindezt megelőzte, hogy a századelő éveiben a polgári radikálisokkal tartó pozitivista, spenceriánus Dienes Valéria világnézetét a párizsi stúdiumai jelentősen átforgalmazták, melynek eredményeként az 1910-es évek legelejére a bergsoni filozófia és a metafizika hívévé vált.²⁷ S mégis a Huszadik Század köre maradt jelentős részben az 1910-es évekre is Dienes szellemi és működési közege. Ugyanakkor a húszas években több tekintetben szinte Tormayhoz fogható mérvű, konzervatív fordulat – ha egyáltalán egy jelzővel, s ezzel a jelzővel leírható ennek tartalma – zajlott le az emigrációból hazatérő Dienes Valéria életében: ezt jelzi, hogy ekkor a vallási misztikában elmélyülő, a mozdulatművészetében²⁸ a misztérium- és parabolajátékok felé elmozduló filozófusnőt ez időben, egészen a

²⁵ Dienes Valéria feminizmusának gyökerei, mozgatórugói azonban eltértek a főiránytól, mert amint vallotta, „a nőknek nem azért kell szabad teret biztosítani, mert olyanok, mint a férfiak, hanem azért, mert mások, mint a férfiak”. FÁBRI 1996, 185.

²⁶ Minderről ld. FÁBRI 1996, 181-190.

²⁷ Egyúttal Dienes Valéria volt Bergson francia filozófus tanainak első hazai propagálója, műveinek magyar fordítója. Hasonlóképp Dienes Valéria volt a neves francia vallásfilozófus, Teilhard de Chadrin első magyar fordítója, munkásságának első hazai interpretálója.

²⁸ VEZÉR 1993, 159-161.

püspök halálig Prohászka Ottokárhoz is mély lelki és szellemi barátság fűzte.²⁹ Ezzel szemben Tormay Cécile a századforduló szellemi áramlatai, társadalmi mozgalmak közel sem ragadták magukkal olyan intenzíven, mint Dienes Valériát. Igaz, az irodalmi munkásságában a kiüresedés felé tartó népnemzeti irányzatot meghaladó, modern irodalmi áramlatok képviselője, valamint kezdetekben a feminista mozgalom irányába is tájékozódott, de épp ennek története jelzi szemléletesen Tormay „modern”-ségének határait. A Glücklich Vilma és Bedy-Schwimmer Róza fémjelezte Feministák Egyesületétől távol tartotta magát, Tormayhoz a Szociális Missziótársulat, az ún. „keresztény feministák” álltak közel, akik aztán később, a MANSZ 1919. januári megalakításában is tevékeny szerepet játszottak.³⁰

Hasonló családi háttér – A német-magyar asszimiláció útja: Az előbb elmondottakon túl további párhuzam húzható Tormay Cécile és Dienes Valéria közt, amely egyúttal tanulmányom témáját is képezi. A hasonlóság nem merül ki csupán abban, hogy mindkettőjük családja döntően vagy jelentős részben német eredetű. Meglátásom szerint ugyanis nem csak a német származás tudata, az áthagyományozódó mentalitásbeli, kulturális hatások alakították Tormay és Dienes identitását, személyiségét, hanem magának az asszimilációnak – közel sem megpróbáltatások nélküli – folyamata is. Ez a felmenők élettörténetén, élményein keresztül mint családi örökség – akár mint a hajszálebenek átiszívargó tápanyag – vált részükké, illetve sorsükké.

Jelen tanulmányomban Tormay Cécile és Dienes Valéria egy-egy felmenője életútjának részletes bemutatásával az asszimiláció folyamatának fontos csomópontjainak megragadására teszek kísérletet. Tormay Cécile esetében atyai nagyapjáról, Tormay (Krenmüller) Károlyról, míg Dienes Valériával kapcsolatban édesapjáról, Geiger Gyuláról van szó. Előljáróban elmondható, hogy sok szempontból hasonlatos, mi több szinte azonosságig egybevágó kettejük, azaz Tormay Károly, illetve Geiger Gyula családi helyzete, illetve személyes élethelyzete, de az általuk bejárt asszimilációs és mobilitási út is. Életük főbb állomásainak feltárása – amely jelentős részben alapkutatót, s így számos új, eddig nem ismert adatot eredményezett – révén alkalmam nyílt az asszimiláció folyamatának egy szélesebb vetületét vizsgálat alá vonni. Ezáltal pedig a társadalmi emelkedés, s ezen belül is a történelmi tradíciójú, hangsúlyosan nemesi eredetű elitrétegekbe való kerülés, illetve beilleszkedés sikereit és buktatóit bemutatni. Reményeim szerint az alább részletezésre kerülő családtörténelmi adatok, illetve azok társadalomtörténelmi értelmezése fontos adalékokkal szolgálhatnak, amelyek Tormay Cécile írói, illetve közéleti munkásságának elemzésekor sem hagyhatók figyelmen kívül. S talán részben magyarázatot találhatunk Tormay Cécile és Dienes Valéria – bevezetőben felvázolt – eltérő közéleti, alkotói indulására, ekkoriban jelentős differenciákat mutató világnézetére, társadalmi szemléletére is. Igyekezvén írásomban megragadni mindazt, amit az előbb említettek kialakulása során a családi és társadalmi háttér, valamint a család által felmutatott minták, az áthagyományozott örökség adott hozzá úgy Tormay Cécile, mint Dienes Valéria esetében.

3. PÁRHUZAMOK TORMAY CÉCILE ÉS DIENES VALÉRIA CSALÁDI HÁTTERÉBEN – TORMAY (KRENMÜLLER) KÁROLY ÉS GEIGER GYULA ÉLETPÁLYÁJA

A fenti bevezetőből az is kiderül, hogy Tormay Cécile atyai nagyapjának, illetve Dienes Valéria édesapjának kiválasztásával kiemelt helyet tulajdonítok személyüknek, úgy a családjaik asszimilációs folyamataiban, amiképp abban, hogy személyük, illetve az általuk felmutatott minták fontos hatást gyakorolhattak Tormay Cécilre és Dienes Valériára. Mielőtt rátérnék Tormay Károly és Geiger Gyula életpályájának párhuzamos elemzésére, kettőjük indulása közt megmutatkozó két különbségre azért érdemes felhívni a figyelmet. Egyik az életük, működésük eltérő idejéből adódik: míg Tormay Károly

²⁹ Ld. erről TAMÁS 1996., illetve TAMÁS 1998.

³⁰ A MANSZ megalakulásáról, a „keresztény feministák”-ról ld. KOLLARITS 2010b, 72-74.

1804-ben született, addig Geiger Gyula 1852-ben, tehát szinte nem is egy, hanem majdnem két generációnyi a távolság közöttük. A másik eltérés a családi környezetben, háttérben mutatkozik, még ha az első ránézésre másodlagosnak tűnik csupán. Hiszen mindketten egy-egy Duna-menti mezőváros németajkú iparos családjába születtek: míg Tormay Károly „Krenmüller”-ként anyakönyvezve Vácra látta meg a napvilágot (1804. június. 29.), addig Geiger Gyula a Szekszárdhoz közeleső, ekkor még nagyobb részben németek lakta Tolnában (1852. június 30.).³¹ De amíg Tormay Károly édesapja – egyes adataink szerint³² – ötvös mester volt, addig Geiger egy építőmester fiaként jött világra.³³ S bár Geiger Flórián tehetős építőmesterként Tolna vagyonosabbjai közé tartozott, nyilván nem állt, nem állhatott a differenciáltabb képzettséget igénylő ötvösmester Krenmüller Keresztély Mihállyal egy szinten, legalábbis a műveltség, a polgárosultság, s az elfoglalt társadalmi státus tekintetében.³⁴ Egyúttal persze tegyük még azt is hozzá, hogy a püspöki székhely Vác által biztosított lokális közeg is magasabb szintű társadalmi kapcsolatszerzőrendszer kialakítására biztosított lehetőséget, illetve nyújtott szélesebb művelődési lehetőségeket Krenmüller Keresztély Mihály és fia, Károly számára. Mindezek előrebocsátását annyiban érzem fontosnak, hogy e különbségeknek fontos szerepet tulajdonítok abban, hogy Tormay Károly és Geiger Gyula értelmiségivé válása milyen minőségű kvalifikáció révén ment végbe, s annak eredményeként/következményeként az értelmiség mely rétegébe, illetve a társadalmi elit mely szintjére sikerült jutniuk, beilleszkedniük.

3.1. Az értelmiséggé válás mint az asszimiláció elősegítője

Mint írtuk, Tormay (Krenmüller) Károly és Geiger Gyula egyaránt felsőfokú tanulmányokat végzett. Amíg Tormay ennek eredményeként orvosi pályára léphetett, addig Geiger Gyula jogi végzettséget szerzett. Előbbit 1827-ben avatták orvosdoktorrá, melyet követően hosszabb nyugat-európai tanulmányútra ment, ahol széleskörű érdeklődésének megfelelően nemcsak botanikai és orvostudományi stúdiumokat hallgatott, hanem művészeti tanulmányokat is folytatott, majd 1830-tól a pesti tudományegyetem baromvrosi tanszékén volt segédtanító.³⁵ Ezt követően pályázta meg a szekszárdi Ferenc kórház orvosi állását. A vármegye 1832. augusztusi közgyűlésén választotta meg a közkórház első, önállóan rendszeresített orvosának, Tolna vármegye tiszteletbeli főorvosának, majd egy-két évvel később a vármegye táblabírájának. Feladatai közé tartozott még a szekszárdi rabok körüli egészségügyi teendőket is ellátni.³⁶

Geiger Gyula jogakadémiai tanulmányait követően az 1870-es években előbb rövid ideig törvényszéki jegyző volt Szekszárdon,³⁷ majd ügyvédi praxist nyitott Tolna vármegye székhelyén. Geiger a jogi végzettségét még azt megelőzően szerezte, mielőtt a törvényhozók 1874-ben szigorították az ügyvédi oklevél megszerzésének feltételein, attól fogva a doktorátus megszerzéséhez kötve azt.³⁸ E szigorítást az ügyvédi pályán szűk egy évtized alatt végbement túlszaporodás kényszerítette ki. A túlszaporodás pedig annak az 1860-as években tudatosan vállalt politikának volt az eredménye, amely a neoabszolutizmus időszakában visszavonult, pálya nélkül maradt tisztségviselő, értelmiségi réteg előtt megnyitotta az ügyvédi pályát. Ennek megfelelően Szekszárd jogász társadalma az 1870-es, 1880-as években még erőteljesen a rendi tradícióknak megfelelően szerveződött: a bírói kar és az ügyvé-

³¹ HANKISS 1939, 11-12., illetve „*náduvari Tormay és munkácsi és barkaszo Barkassy család ősfája*” címet viselő családfa. A családfa leőhelyéről ld. 62. lőbjegyzet, valamint MNL TML, Felek.anyknyv.gyűjt., Tolna rk. születési anyakönyv

³² Kollarits Krisztina egyik tanulmányában – Ritoók Zsigmond szóbeli közlésére hivatkozva – írja, hogy a Krenmüllerek generációkon keresztül ötvösmesterek voltak, amiképp Károly nagyapja, János Mihály is. Azonban annak fia, Keresztély Mihály Vácra történt letelepülését követően szőlmalmot és földet is vásárolt. KOLLARITS 2009, 439.

³³ Geiger Gyula édesanyja Lang Rozália, Tormay (Krenmüller) Károlyé pedig eadami v. göröskáli Batthiány Borbála, vagy amint Hankiss írta: géreskáli Battyán Borbála volt. HANKISS 1939, 12.

³⁴ Tormay (Krenmüller) Károly családjára, szőleire ld. HANKISS 1939, 11-12.

³⁵ HANKISS 1939, 11-12.; GUTAI 1976, 51.

³⁶ GUTAI 1976, 49., 51.; VENDEL 1941, 96.

³⁷ TÖTTÖS 2003, 7.

³⁸ KOVÁCS M. 2001, 40-41.

Tormay Károly (1804–1871)

dek döntő többsége nemesek és honoráciorok közül került ki. Többen személyükben is közvetlen kapcsolatot képeztek a '48-49 előtti időkkel. Elmondható róluk, hogy a rendi időknek megfelelően, sokuk vármegyei tisztségviselői múlttal, politikai szerepvállalást és szabadságharcban való részvételt követően léptek csak a jogi pályára, azt is jellemzően az alkotmányos időszak bekövetkeztét követően.

Amint láttuk, hivatása révén úgy Geiger Gyula, mint Tormay Károly – szinte egyik pillanatról a másikra – egy nemesi meghatározottságú, részben honorácior közegbe került, mi több, maga Tormay azáltal, hogy 1842-ben a vármegye főorvosának is megválasztották, a vármegye szorosán vett tisztikarának is tagjává vált. Jelentős változás volt ez mindkettejük életében: közege váltás, még hozzá két értelemben is. Egyrészt iparos családból léptek az intelligenciába, másrészt német családi háttérrel és környezetet hátra hagyva kerültek egy alapvetően nemesi-honorácior meghatározottságú közegbe. Menyynyivel erőteljesebb, s időben összesűrűsödő lépések voltak ezek az

asszimiláció folyamatában, mint például azok, amelyeket Tormay Cécile anyai felmenői, a Spiegelék és Kardetterek a reformkor évtizedeiben Pest polgáraiként átéltek. Ez utóbbi ismerős lehet számunkra Tormay Cécile egyik legsikerültebb művéből, *A régi ház*ból is.³⁹ E regényben az író a magyarrá válás, magyarosodás több nemzedéken átívelő folyamatát érzékletesen rajzolta meg, sokat merítve saját családjának történetéből, meglevenítve ezáltal a Spiegel és Kardetter ősök életét.⁴⁰

Spiegel József, az író dédapja, illetve Kardetter Tamás, az előbbinek apósa egy évben, 1831-ben kapott nemesi címet.⁴¹ Mindketten vagyonos ácsmesterek, építési vállalkozók voltak, akik nemcsak a nagyvárosias formát öltő Pest kiépülésében játszottak kiemelkedő szerepet, hanem például Spiegel József Széchenyi István több nagy ívű vállalkozásában (József Hengermalom, Lánchíd) is fontos szerepet vállalt.⁴² Spiegel és Kardetter képviselői voltak annak a mozgékony és innovatív elemnek, amely a gazdasági tevékenységét – a céhes kereteket szétfeszítve – már jelentős részben a befektetés, a tőke és a profit szempontjait figyelembe véve alakította. A reformkorban megfogalmazódó és a polgári átalakulást céljával kitűző „haza és haladás” gondolata már emiatt is támogatható és támogatandó volt számukra, ami egyfajta elköteleződést is jelentett a „magyar ügy” mellett.⁴³ De a magyarosodás irányába tett ezen momentumok, mint a nemesi cím vagy a magyar reformgondolattal való azonosulás, s ehhez kapcsolódóan akár a magyarsággal való érzelmi azonosulás sem jelenthettek olyan típusú, esetleg mélységű változást, mint amelyekről Tormay Károly, illetve Geiger Gyula esetében szólhatunk. Ugyanis az itt leírtak ellenére Spiegel és Kardetter életközege alapjaiban – azaz a hétköznapi szintjén – változatlan maradt. Ez a lakókörnyezet tekintetében az ekkor még (1848 előtt) német túlsúlyú Pest-Budát, a tevékenységi-működési közeg esetében pedig továbbra is alap-

³⁹ Szerb Antal így írt a regényről: „A patricius-világ eléggé ritka irodalmunkban, ahol elsősorban a gyökeresebb nemesi és paraszti miliő uralkodik, azután pedig a kispolgár naturalisztikus ábrázolásra alkalmas élete. Pedig a régi Pest patriciusok városa volt, csendes és előkelő - és Tormay Cecile a régi Pest legendáját kereste. De impresszionista módszere és hanyatlás-romantikája túlságosan elmosta a kontúrokat: a Régi ház, amelyet rajzol, állhatna bármely északi városban, ahol folyó van vagy esetleg tenger. A századközépi, a Krúdy-előtti Pest legendája felé csak útmutatást adott, műve még teljesítőre vár. Íróink Pestből általában csak azt szokták megragadni, ami modern vagy parvenü benne, ami aktuális és «világvárosi»; Tormay Cecile elsőnek eszmélt rá, hogy meg kellene keresni a gyökereket, a történelmi Pestet.” SZERB 1937. 350-351.

⁴⁰ Kollarits Krisztina *A régi házról* írt tanulmányában többek közt a regény családtörténeti vonatkozásait, utalásait is tárgyalja. KOLLARITS 2007.

⁴¹ Az előbbi Tüköry, az utóbbi Álgay névvel. Róluk, ahogy Tormay Cécile anyai ági felmenőiről ld. KOLLARITS 2010a, 17-34.

⁴² Jól mutatja Széchenyi István és Spiegel József szoros munkakapcsolatát, hogy Kollarits Krisztina kimutatása szerint Széchenyi a naplójában 1830-1843 közt 33-szor említi Spiegel Józsefet. KOLLARITS 2007, 40-41.

⁴³ Ez a német eredetű városi polgárság körében közel sem volt általános, hiszen a honi kapitalizálódás hajnalán a növekvő versennyel szemben sokan a céhes keretek fenntartását, a társadalmi státusuk megőrzése érdekében pedig a rendi jogok (ld. polgárjog) megőrzését kívánták. E konfliktushelyzetről, illetve az ezt meghaladó, polgári átalakulást igénylő vállalkozó szellemű új polgárságról ld.: BÁCSKAI 2006., illetve BÁCSKAI 1989.

vetően a német eredetű polgárságot jelentette, legyen szó akár a gazdasági életről vagy a politikai tevékenység kapcsán a városházáról.

Tormay Károlyra és Geiger Gyulára visszatérve, az ő asszimilációjuk szempontjából az értelmiségivé válás jelentette a kulcsmozzanatot. Ismert, hogy a felvilágosodás, illetve a nacionalizmus szellemi ernyője alatt a 19. század folyamán létrejött polgári berendezkedésű nemzetállamok intézményrendszerükkel maguk is az egységes (politikai) nemzetek létrejöttét, illetve a nemzetiségi és etnikai kisebbségek asszimilációját segítették elő.⁴⁴ (Id. erre kedvelt példaként Franciaországot) Melyek voltak ezek az intézmények elsősorban? Az iskola-rendszer, a katonaság, valamint az állam- és szakigazgatás. Az államalkotó, de legalábbis a többséget alkotó nép nyelvének államnyelvvé válása, s a sok tekintetben ehhez igazodóan egységesülő műveltségi tananyag az iskolarendszerben, mind ez irányba hatottak. S természetesen magának a polgári nemzetállam állam- és szakigazgatásának az ethosza is a többségi nemzethez való asszimilációra ösztönzött, különös tekintettel az abban tevékenykedő hivatalnoki karra.

Mindez Geiger Gyula esetében iskoláztatást, értelmiségivé válást, s a jogszolgáltatás rendszerébe végül ügyvédként történő beilleszkedést jelentett, amely mind-mind a magyarosodást segítette elő. S ez több tekintetben érvényes Tormay Károlyra is, mert bár a magyar nyelv államnyelvvé csak 1844-ben vált, az már Tormay pályakezdésének idején, azaz az 1820/1830-as évek fordulóján az élet számos területén általánosan használt nyelv volt. De legalábbis Tolna vármegye belső életében mindenképp. Az értelmiségi pályára lépés, s Tormay részéről a középbirtokos nemesség által dominált vármegyei tisztikarba kerülés, Geiger esetében pedig a köznemesi meghatározottságú és tradíciójú helyi jogásztársadalomba integrálódás az asszimiláció előrehaladásának számos dimenzióját veti fel. Úgy nyelvi, illetve kulturális (*akkulturáció*, azaz *műveltségbeli hasonulás*, *kultúraváltás*), mint pszichológiai (*identifikáció*, *identitásváltás*) és strukturális (*integráció*) síkon egyaránt.⁴⁵

Az asszimiláció nyelvi vonatkozásaira kitérve, a szóban forgó családok nyelvsváltásának idejére, alig rendelkezünk adatokkal. Annyi bizonyosnak látszik, hogy Tormay (Krenmüller) Károly és Geiger Gyula anyanyelve egyaránt a német volt, ami mellett ételelemszerűen magyarul is jól beszéltek. A nyelvsváltás bekövetkeztének idejét Dienes Valéria és felmenői esetében tudjuk biztosabban meghatározni. Ez vélhetően Geiger Gyula életében történt meg, hiszen amíg szüleinek, s minden bizonnyal öneki is a német volt az anyanyelve, addig a gyerekeinek – így Dienes Valériának is – már a magyar. Ezt a filozófusnő következő sorai szintén alátámasztják: „Németül – hát az, tudja... hozzá tartozott az életemhez, mert a szomszéd város Tolna volt, ott mindenki németül beszélt. Nekem az

Geiger Gyula családja körében Benzelits Erzsébettel, illetve a kisgyermek Geiger (Dienes) Valériával

⁴⁴ Fontos megjegyezni, hogy itt nem feltétlenül tudatosan végiggondolt, illetve direkt beavatkozásról volt szó. Az asszimilációs folyamatok ellenére felgyorsultak, hogy a korabeli európai államok nagy része többé vagy kevésbé liberális alapon szerveződött, tehát az egyének szabadságjogait alapvetően tiszteletben tartotta.

⁴⁵ Itt jegyezzük meg, hogy az asszimilációs modellek a fent említettek mellett még további dimenziókkal is számolnak, s azokat elsősorban csoportszinten használják. Erről ld. GERHARD 2008. 25-27.

volt a gyermekkori fogalmam, hogy van Magyarország, az Szekszárd, és van Németország, az Tolna. (...) Tolnán lakott az öregapám, az építész Geiger Flórián, május negyedikén mindig mentiünk a születésnapjára. Így tudtam meg, még az iskola előtt, hogy van német nyelv. Aztán eljártam abba a német iskolába, amely Mayer Arlow Máriáé volt... és megtanultam németül.⁴⁶

Adataink szerint Dienes Valériához hasonlóan Tormay Cécile anyanyelve is a magyar volt, tehát a nyelvváltásra már az előző nemzedékek idején sor került. Ennek kapcsán annyit tudunk, hogy Tormay Cécile apai nagyapjának, Tormay (Krenmüller) Károlynak az anyanyelve még a német. Így németül írta 1829-1830. évi nyugat-európai útjáról készült részletes feljegyzéseit⁴⁷, de például szintén németül levelezett Augusz Antal vármegyei aljegyzővel, későbbi főjegyzővel, alispánnal, immár Tolna megyei működésének ideje alatt.⁴⁸ Nagy valószínűséggel még az író édesapjának, Tormay (Krenmüller) Bélának is német volt az anyanyelve.⁴⁹ Ezt valószínűsíti az a családtörténeti tény is, miszerint édesanyja német volt, hiszen Tormay Károly Hannoverből választott magának feleséget: Huber Antónia épp Pesten látogatta meg mostohanénjét, amikor megismerkedett későbbi férjével. Bár Huber Antónia megtanult idővel magyarul, de mint Hankiss János, Tormay Cécile életrajzírója említi, később, idős korában is rendszerint németül beszélt: „<Pici Nagymama> szellemes, kedves, kicsike asszony volt. Többnyire németül beszélt, de az unokák már jobban tudtak franciául, csak nagykorukban tanultak meg a nagymama nyelvén.”⁵⁰

Ha Tormay Béla kapcsán kiemelt jelentőséget tanúsítunk az édesanya német anyanyelvűségének, akkor ez hasonlóképpen fontos szempont lehetett Dienes Valéria esetében, csak fordított előjellel. Mint korábban láttuk, a német nyelvi közegből Szekszárdra beköltöző Geiger Gyula gyerekeinek már magyar az anyanyelve, ami nyilván nagyban volt köszönhető annak, hogy Geiger az őt befogadó nemesi-honorácior jellegű jogászrétegből választott feleséget, amikor Benczelits Erzsébetet az oltár elé vezette.

3.2. Befogadás, beilleszkedés a köznemesi meghatározottságú elitrétegekbe

3.2.1. Bezerédj István és Augusz Antal családi barátja: Tormay Károly, Tolna vármegye táblabírája
Tormay Károly és Geiger Gyula életútja egyaránt sikeres beilleszkedésről, gyors integrálódásról tanúskodik, amelyet a szakmai előmenetel, társadalmi elismerés, mi több még magánéletbeli, családi vonatkozású adatok is alátámasztanak. Így például Tormay Károlyról elmondható, hogy a vármegyei főorvosként, s ily módon a vármegye tisztikarának tagjaként, táblabíróként a megye vezető közép-birtokos famíliáinak képviselőivel, mint például a Csapók, Bezerédjek, Gindlyek vagy épp a Perczelek, került napi kapcsolatba. A velük való közös tevékenység, együttműködés színterei voltak még a reformkor szellemében született legfontosabb megyei alapítások, mint a kaszinó, takarékpénztár, illetve a múzeum. Ezekben persze a középbirtokosok mellett a kisebb birtokkal bíró nemesek, a nemesi értelmiség, illetve a város tehetősebb polgársága is részt vett.

A felsorolt három intézményben Tormay egyaránt fontos szerepet játszott, amiben persze egyfelől az is közrejátszott, hogy a szekszárdi életszakasza egybe esett a reformkor amúgy is felívelő, szellemi pezsgést, fokozódó öntevékenységet és kiszélesedő közéletet hozó időszakával. Másfelől meg persze az is, hogy széleskörű műveltséggel és sokirányú érdeklődéssel rendelkezett, amelyen belül a legnagyobb fogékonyságot a művészetek iránt mutatta. Ez tükröződött nyugat-európai útja során is, amikor az 1829-ben München, Nürnberg, Párizs, Genf, Milánó és Velence gyűjteményeit látogatta,

⁴⁶ Riport Dienes Valériával. BORUS 1978. 27.

⁴⁷ HANKISS 1939, 12.

⁴⁸ Így például Augusz Antal 1836. évi nyugat-európai körútjáról, az ott szerzett élményekről, tapasztalatokról németül írt levelekben számolt be Tormay Károlynak. Hasonló témájú leveleket Augusz Tormayn kívül még Bezerédj Istvánnak, a megye reformpárti országgyűlési követének küldött erről az útjáról. CSERNA 1999, 15. ill. 17.

⁴⁹ Tormay Béla kiváló német nyelvtudásáról ad bizonyosságot, hogy az 1900-as évek elején leánya két elbeszélését, *A maestro*, illetve *Az útitárs* címűeket ő fordította németre. HANKISS 1939, 15.

⁵⁰ HANKISS 1939, 13.

és gondosan leírta az ott látott műkincseket. S állítólag még az 1930-as évek végén is a család birtokában voltak azok a tájképek és a családtagokat ábrázoló akvarellek, amelyeket Tormay Károly maga festett.⁵¹ Mindezek után nem furcsállhatjuk, hogy a kaszinó, takarékpénztár, illetve a múzeum közül a leginkább személyre szabott feladatot a múzeum felállítása körül kapott. Az 1847. márciusi vármegyegyűlés Tormayt a múzeum felügyelőjévé, illetve Augusz Antal alispán, valamint Perczel Béla központi járásbeli főszolgabíró társaságában a múzeum helyét kijelölő bizottság tagjává nevezte ki.⁵² E megbízásaihoz nyilván az is hozzájárulhatott, hogy egy-két évvel korábban Tormay Károly tárta fel a híres szekszárdi szarkofágot, a vármegyeháza szomszédságában található egykori dologház területén (ma: Dózsa György u.). Az épület talapzatához szükséges ásási munkák során egy szarkofágra bukkantak, amelyhez képest nyolc nappal később az előbbi közelében Tormay egy díszesebb kőkoporsót tárt fel.⁵³ Ezt a Nemzeti Múzeumba felszállították, míg a kevésbé díszes Tormay birtokába került, aki a ma Bezerédj utcában fekvő házának kertjében, Szekszárdon helyezte el azt.⁵⁴

A múzeum szervezése mellett Tormay a kaszinó alakítása körül is tevékenyen részt vett. Így nem csak az 1841. november 23-án, a vármegyeházán tartott alakuló ülésén található meg, hanem tevékeny tagja az alapszabály kidolgozására választott bizottságnak is. Majd tagja a Kaszinó december 1-jén megválasztott első választmányának is. Igazgatóul Augusz Antalt, valamint Kis Ferencet választották, míg a 14 tagú választmányból Tormay Károly mellett a középbirokokosság részéről Benyovszky Károly, Bezerédj István, Perczel Béla, a helyi polgárság részéről pedig Martin Antal kádár és városbíró, valamint Fejős János városi főjegyző említhető.⁵⁵

Tormay (Krenmüller) Károly előbb említett széleskörű műveltsége – amit vélhetően elmélyített az 1820-as évek legvégén tett nyugat-európai körútja – minden valószínűség szerint hozzájárult ahhoz, hogy a megyebeli középbirtokos családok közül többel szívélyes, baráti kapcsolatba került. Itt mindenekelőtt Augusz Antal, Bezerédj István nevét kell megemlítenünk, s az utóbbi kapcsán még Deák Ferencét is. A haladás iránti elkötelezettség, illetve a civilizatórikus indíttatás mellett a művészetek iránti érdeklődés és fogékonyság szintén összekötő kapocs lehetett közöttük. Említettük, hogy Augusz Antal, aki a későbbiekben Liszt Ferenc legelkötelezettebb honi támogatójaként vált ismertté, 1836-ban Tormaynak és Bezerédjnek írt levelekben számolt be nagy nyugat-európai útjáról. Tormay Károly és felesége, Huber Antónia közeli baráti kapcsolatot ápolt a reformkor egyik vezető liberális ellenzéki politikusával, Bezerédj Istvánnal és annak feleségével, Amáliával is.⁵⁶ Rendszeres vendégek voltak Bezerédj hidjapusztai otthonának, s résztvevői az ott kibontakozó társas életnek.⁵⁷ Mindemellett Bezerédj például 1834–1835 telén Bécsben vásárolt gyűrűvel kedveskedett Krenmüllernének,⁵⁸ Huber Antónia testvére, Katalin korabeli naplójegyzeteiben pedig azt is feljegyezte, hogy édesanyjuk, a Szekszárdra szintén áttelepült Huberné Hübrich Karolin Deák Ferencsel került barátságba, aminek apropóját azonos hóbortjuk, a szobrászszenvedély szolgáltatta. Amint Bodnár István és Gárdonyi Albert Bezerédjről írt monográfiájukban fogalmaznak, Huberné a „szekszárdi kitünően gyúrható vörös földből különféle alakokat, kivált fejeket formált (Sokrates, Solon, Lykurgus, Napoleon, Kleopatra.) A mikor Deák Ferencz ezeket meglátta, el volt ragadtatva, mert a mint mondta, ő is foglalkozik ilyenekkel, de inkább a gyümölcsök utánzását műveli. Ettől fogva sokat cseréltek-be-réltek.”⁵⁹

⁵¹ HANKISS 1939, 11-12.

⁵² GAÁL 2005, 11.

⁵³ TÖTTÖS 1986, 49.

⁵⁴ Gaál Attila szíves közlése

⁵⁵ BODNÁR 1942, 102-103.

⁵⁶ Bezerédj Amália nevéhez kötődik az első magyar nyelvű, kisgyermekeknek íródott verses, dalos, képes könyvecske, a *Flóri könyve* (1836).

⁵⁷ Amint Cserna Annának a Bezerédjnek hidjai kúriájáról írt tanulmányából megtudhatjuk, ezekben az években az ott vendégeskedőkből alkalom adtán remek kis kamaragyűttes is verbuválódott: „Az alkalmi kis zenei társaságot hárfán, zongorán kiválóan játszó, szépen éneklő, zenét is szerző Amália, a zenekedvelő Augusz Antal, annak kellemes hangú Louisi húga és a zongora virtuóza Bezerédj Pál, István öccse adta. Ismerték a zeneirodalmat, játszották a korabeli zenei nagyságok műveit.” CSERNA 2006, 38.

⁵⁸ BODNÁR-GÁRDONYI 1918, 352-353.

⁵⁹ BODNÁR-GÁRDONYI 1918, 353. (1. lábjegyzet)

Az utóbbi idézet persze nem csupán a neves középbirtokos famíliákkal – sőt magával, a Tolnában sokat vendégeskedő Deák Ferencsel – kialakult szívélyes kapcsolatra szolgál adatokkal, hanem abból az is kiderül, hogy Huber Antóniával együtt annak családja is letelepedett Szekszárdon. Ahogy erről Tormay Cécile életrajzírója, a már megidézett Hankiss János ír: „A francia vérű német asszony nagyon megállta a helyét Szekszárdon, ahol anyja, Huberné Hübrich Karolina is meglátogatja a nővérével s két fiatalabb gyermekével, Katalinnal és Henrikkal. Szekszárd és vidéke művészkedvelő úri társaságát annyira megszerette a Hannoverből idelátogató család, hogy Tormay Károly kérésére, aki feleségét nem akarta családjától elszakítani, itt telepedtek meg. Katalin itt ismerkedik meg Stan[n] Antallal, (sic!, Cs.E.) akinek hűséges felsége lesz. Kitett gyermeket fogadnak örökbe s ez a Stan[n] Erzsébet később Augusz báró megyefőnök⁶⁰ házában Lisztnek is zongorázik.”⁶¹

A rendelkezésre álló családtörténeti adatok⁶² szerint Tormay Károly és Huber Antónia 1833 áprilisában Pesten kötött házasságot.⁶³ Az ezt követően Szekszárdon élő ifjú párhoz – amiképp az előbbi idézet is említi – csatlakozott Huber Antónia özvegy édesanyja, De Brioux-Hübrich Karolina, illetve két testvére, Huber Katalin és Henrik.

1. táblázat. Tormay Károly és neje, Huber Antónia genealógiája⁶⁴

Krenmüller János Mihály (Bécs, 1732 – Buda, 1789)	Huber Antal Hamburg		
Krenmüller Keresztély Mihály (Bécs, 1763 – Vác, 1836)	Huber Antal (Hamburg, 1782 – Münster, 1820)	–	De Brioux-Hübrich Karolina (Lipcse, 1780. X. 12. – Szekszárd, 1866. II. 19.)
KRENMÜLLER KÁROLY (Vác, 1804. VI. 29. – Pest, 1871. VIII. 19.)	HUBER ANTÓNIA (Osnabrück, 1812. IV. 12. – Bp., 1893. IV. 10.)	Huber Katalin (Osnabrück, 1816. V. 11. – Bp., 1892. X. 15.) h.: Stann Ferenc, Szekszárd, Tolna vm. tiszti főügyésze	Huber Henrik (Münster, 1818. X. 3. – Szekszárd, 1843. X. 20.)

GYERMEKEK:

(A Helytartótanács 1846. évi rendeletével a „Krenmüller” családnév „Tormay”-ra magyarosítása)

Tormay Mária (Szekszárd, 1837. III. 12. - Bükkösd, 1861. VII. 25.) h.: Eperjessy Sándor, Nagykanizsa, ügyvéd	Tormay Béla (Szekszárd, 1838. X. 23. - Bp., 1906. XII. 29.) h.: Barkassy Hermina (Bécs, 1846. IV. 3. - Bp., 1920. II. 15.)	Tormay Etelka (Adél) (Szekszárd, 1845. IV. 18. - Bp., 1914. XI. 24.) h.: Emich Gusztáv ifj, Bp., könyvkiadó és nyomdatulajd.	Tormay Sarolta (?, 1848. XII. 8. - Bp., 1876. X. 1.) h.: Körmendy Károly, ügyvéd	Tormay Antónia (?, 1851. X. 1. - Bp., 1888. II. 25.) h.: Zákos Bakalasz Károly, altábornagy	
<u>GYERMEKEK:</u>					
Tormay Hermine	Tormay Mária	TORMAY CECILIA	Tormay Géza	Tormay Veronika	Tormay Béla

⁶⁰ Augusz Antal első alispán Tolna vármegye osztrákok általi 1849. februári elfoglalásáig maradt hivatali posztján, ekkor a császáriak oldalára állt. A szabadságharc leverése után Tolna, Baranya és Somogy megyék kerületi főispánja, mely szolgálataiért Ferenc József 1853-ban osztrák bárói rangra emelte. CSERNA 1999, 7.

⁶¹ HANKISS 1939, 12-13.

Amint az I. táblázatban szereplő adatokból is kiderül, esetükben tényleg egy frissen Németországából (ekkor: Német Szövetség, amely valójában több tucat államból állt) áttelepült családról van szó. Huber Antal hamburgi nagykereskedő azonos nevű fia, azt követően, hogy apja kitagadta, mert színésznek állt, számos német városban élt nejével, Hübrich Karolinával. Utóbbi, férje 1821-ben Münsterben bekövetkezett halálát követően gyermekeivel Hannoverbe költözött, s gyakorlatilag Magyarországra való áttelepülésükig, illetve Szekszárdra költözésükig végig ott lakott.⁶⁵ S bár nem sokkal előbb Tormay Károlynak a vármegyét vezető középbirtokos családokkal kialakított szorosabb kapcsolatáról, a köznemesi meghatározottságú társadalmi közegbe történő sikeres integrálódásáról írtunk, azt is leszögezhetjük, hogy a közvetlen családi környezetét a német területekről frissen áttelepült neje, s annak családja alkotta. Ezekből az évekből azonban hozhatunk az asszimiláció előrehaladására az identitás legszemélyesebb rétegeit érintő példát is: a Helytartótanács 1846-ban Krenmüller Károly saját és gyermekeinek nevét „Tormay”-ra magyarosítja.⁶⁶

Krenmüller 1845. április 12-én kelt kérelmét a következőkkel indokolja: „*A magyar hazának, alkotmányosságának, törvényeinek oltalma alatt, s jótéteményeivel élvén, magam s családom azok jövődjével egybeforrunk Nemzetiségünk szilárdsága, kifejlődése azon egyik fő alap, amelyre jó és bölcs Fejedelmünk magas pártolása mellett épül jövődünk. Ezzel összhangzó, ebből folyó kötelességérzés... arra: hogy alól irt nevemet Tormayra változtassam.*”⁶⁷ (Zárójelben jegyezzük meg, hogy a család nemesítésére csak 1896-ban kerül sor, amikor Tormay Béla saját és gyermekei számára „nádudvari” előnévvel nyer a királytól nemesi címet.⁶⁸)

Mindazonáltal a köznemesi rétegekkel történő összeházasodásra Tormay Károly és Huber Antónia gyermekei esetében kerül majd sor, gondoljunk itt elsősorban Tormay Cécile szüleire, Tormay Bélára és Barkassy Herminára, illetve Tormay Máriára és a tabódi előnevű Eperjessy Sándor nagykanizsai ügyvédre.⁶⁹ Igaz, egy nemzedékkel korábban Tormay Károly sógornője, Huber Katalin a vármegyei tisztikar tagjához, Stann Ferenchez ment férjhez, aki 1849-ben januárjában előbb még járási albíró, majd a február-májusi osztrák megszállás alól felszabadult vármegye aljegyzője.⁷⁰ Ugyan nem az előbb említettekhez hasonlóan szoros kötelékről van szó, de témánk szempontjából feltétlenül figyelemre méltó, hogy Tormay Károly Szekszárdon született felnőtt kort megért gyermekeinek, azaz Máriának, Bélának és Etelkának Augusz Antal, illetve valamely Bezerédj családtag voltak a keresztszülei.⁷¹

⁶² Ezek legalapvetőbb forrása a már korábban említett „*nádudvari Tormay és munkácsi és barkaszó Barkassy család ősfája*” címet viselő családfa (továbbiakban: Családfa). A családfa lelőhelye: Szent István Egyetem Állatorvos-tudomány Könyvtár, Levéltár és Múzeum (SZIE ÁKLM). A családfát a Tormay Cécile-lel kapcsolatos kutatás számára Kollarits Krisztina fedezte fel, aki annak egy másolatát rendelkezésemre bocsátotta. Ezúton is köszönet érte.

⁶³ Az említett családfában ez szerepel: „*esküvő 1833. IV. 27 Pesten Lipótvárosi bazilika*”

⁶⁴ A fentebb megnevezett családfa adatait a szekszárdi vonatkozású születési és halálozási adatok esetében megkíséreltük egybevetetni az MNL Tolna Megyei Levéltárában található rk. felekezeti anyakönyvekkel. Másrészt felhasználtuk Tormay Máriára és Eperjessy Sándorra, illetve gyermekeikre vonatkozó azon legfontosabb genealógiai adatokat, amelyeket Székely Ágostonné Eperjessy Dorottya (Bp.) bocsátott rendelkezésünkre, amiért ezúton is köszönet. Egyébként ezen adatok szerint Tormay Mária 1861. július 20-án hunyt el.

⁶⁵ SZIE ÁKLM, Családfa

⁶⁶ Az erre vonatkozó bejegyzés megtalálható Tormay Cécile édesapja, Tormay Béla születési anyakönyvi bejegyzésénél is, aki egyébként „Krenmüller Béla István”-ként került anyakönyvezésre. Itt fontos kiemelni, hogy az állatorvos-történeti munkák tévesen 1839. október 10-ét adják meg Tormay Béla születési dátumaként, míg a már említett Tormay-Barkassy családfa (SZIE ÁKLM) 1838. október 10-ét. Ezzel szemben a szekszárdi rk. felekezeti anyakönyvben 1838. október 23-a szerepel. MNL TML, Felek.anyknyv.gyűjt. (Szekszárdi rk. születési anyakönyv)

⁶⁷ Krenmüller Károly 1845. április 12-én kelt Tolna vármegyének címzett kérelme névmagyarosítása tárgyában, MNL TML, Tolna Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai 716/1845.

⁶⁸ Királyi Könyvek 69. kötet, 906., illetve 70. kötet, 176-180.

⁶⁹ Tormay Etelkának (máshol: Adél) férje ugyan német származású családból került ki, de az Emichék –különösképpen id. Emich Gusztáv neve – összeforrt a magyar irodalom reformkori felvirágzásával is. A neves pesti könyvkereskedő az 1840-es években előbb könyvkiadással (pl. Petőfi műveit adta ki) kezdett foglalkozni, majd nyomdát vásárolt. A családi cég id. Emich Gusztáv kezdeményezésére részvénytársasággá alakult, s ebből lett az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., amelynek idővel vezérigazgatójává, később elnökévé választották ifj. Emich Gusztávot, 1884-1892 közti szabadelvű párti országgyűlési képviselőt. KOLLARITS 2010a, 36-37.

⁷⁰ Stann Ferenc a provizórium idején, így 1863-ban a vármegye tisztí ügyésze is volt. GAÁL 2007, 410. ill. CSERNA 1987, 534., valamint az 1863. évi Tisztí Címtár 120-121.

⁷¹ Sorrendben Máriának Augusz Antal és Bezerédj Flóra, Bélának Augusz Antal, Etelkának Bezerédj István és Bezerédj Etelka voltak a keresztszüleik. MNL TML, Felek. anyknyv. gyűjt. (Szekszárd rk. születési anyakönyv)

3.2.2. Az Ujfalussy-kör belső tagja: Geiger Gyula

A tehetsős tolnai építőmester sarjaként Geiger Gyula értelmiségi pályát választva, szintén felettebb sikeresen tette meg a magasabb presztízű elitrétegekbe vezető lépéseket. Mindehhez Geiger a megye adminisztratív, közigazgatási központjába, Szekszárdra költözött.⁷² Itteni megtelepülését persze elősegíthette, hogy nővére, a Dicenty Gyula kereskedővel 1861-ben kötött házassága jóvoltából, addigra már integrálódott a megyeszékhely társadalmába, így Geiger Paulina a kiterjedt Dicenty família mellett a tehetsős Traiber és Albanich családokkal, vagy épp a jó nevű kereskedő Ferdinánd családdal került rokonságba.⁷³ Ennek figyelembe vétele mellett is Geiger gyors betagozódásáról kell beszélnünk, sőt azt is nyugodtan kijelenthetjük, hogy egyenesen berobbant a város elitjébe. Még nem volt 30 éves, amikor az 1880-as évek elejére már megalapozott egzisztenciával rendelkezett, családot alapított, és a Benczelits Erzsébettel 1878. szeptember 23-án kötött házasságával⁷⁴ nem csak a megyeszékhely jogász társadalmával mélyítette el a kapcsolatát, hanem rokonságba került Ujfalussy Imre és Schönér Imre ügyvédekkel, akik a Szekszárd korabeli közéletére – így az 1870-es években még a képviselőválasztások kimenetelére is – döntő befolyással bíró csoport vezetői voltak. Mind ezt mi sem szemlélteti jobban, hogy a helyi „haladók” köre által 1880 végén elindított lap, a Szekszárd Vidéke felelős szerkesztőjévé is Geiger Gyulát választották.

Mint látható, Geiger Gyula, Paulina nővérehez képest, ha vagyoni tekintetben nem is feltétlenül, de rang és presztízis szempontjából minden tekintetben magasabban respektált közegbe került. Hiszen Paulina hasonló társadalmi réteghelyzetű – többségében szintén iparos-kereskedő családokról lévén szó – familiákkal került rokonságba. Geiger Flórián tolnai építőmester leányának házasságát azonban nem csak a hasonló társadalmi réteghelyzet – alapvetően szintén iparos-kereskedő családokról lévén szó – segítette elő, hanem vélhetően a szakmai kapcsolat is szerepet játszott benne, amiképp a kialakuló családi kötelek a szakmai együttműködés elmélyülésére is hatással lehetnek. Ruzsa Éva tanulmányából tudjuk, hogy Geiger Paulina egyik fia, az építésszé váló Dicenty László egy ideig Geiger Flórián mellett volt tanonc, de talán ennél is jellemzőbb, hogy Geiger Flórián másik veje, Dosch Ede (neje: Geiger Terézia, azaz Geiger Gyula leánytestvére) a vármegyei utak, hidak karbantartásával foglalkozott, vagy hogy a század első felében főleg építési vállalkozásuk révén meggazdagodott Tenczlingerek is rokoni kapcsolatra kerültek a Geigerekkel.⁷⁵ Sőt a további elszórt adatok alapján az is elmondható, hogy Geiger Gyula további nővérei kifejezetten német környezetbe házasodtak, illetve német származású férjhez mentek feleségül.⁷⁶

Mindezzel szemben erőteljes kontrasztot képez, hogy a Geiger Gyulát befogadó szekszárdi jogász társadalom az 1870-es, 1880-as években még erőteljesen a rendi tradícióknak megfelelően szerveződött: a bírói kar és az ügyvédek döntő többsége nemesek és honoráciorok közül került ki. Többen személyükben is közvetlen kapcsolatot képeztek a '48-49 előtti időkkel, így nem csodálkozhatunk azon, ha körükben – amint azt Geiger Gyula egy-egy tárcájában is megörökíti – a táblabírák világa is meg-megelevenedett. Mint már írtuk, a rendi időknek megfelelően, sokuk vármegyei tisztségviselői múlttal, politikai szerepvállalást – többségében liberális oldalon – és a szabadságharcban való részvételt követően léptek csak a jogi pályára, azt is jellemzően az alkotmányos időszak bekövetkeztét követően. Kiemelve közülük egy-két karakteres személyt, feltétlenül megemlítendő Simon Rudolf, 1848 előtt vármegyei tisztségviselő, a simontornyai járás főszolgabírója, 1848-ban országgyűlési képviselő, az alkotmányos korszak beköszöntével 1865-ben másodalispán, 1872–1882 közt a szekszárdi

⁷² A vármegye székhelyeként bírt funkciók mellett az 1850-es évektől egyre inkább a polgári állam köz- és szakigazgatási rendszerének, hivatalszervezetének kiépülése vált az elsőszámú városfejlesztő erővé. ld. CSEKŐ 2005, 106-110.

⁷³ Az itt említett családok rokoni kapcsolatrendszerére ld. RUZSA 2005, 274-282.

⁷⁴ MNL TML, Felek. anyknyv. gyűjt. (Szekszárd rk. házassági anyakönyv)

⁷⁵ RUZSA 2005, 283-285.

⁷⁶ Geiger Flórián 1906 áprilisában történt elhalálása alkalmával készült gyászjelentés szerint Geiger Gyula további testvérei voltak még: Weber Jánosné sz. Geiger Róza, özv. Fröhlich Ferencné sz. Geiger Antónia, Wunderlich Józsefné sz. Geiger Mária és Geiger Károly. Országos Széchényi Könyvtár, Gyászjelentések gyűjteménye

törvényszék elnöke⁷⁷, vagy épp Totth István, az 1849 júniusában a függetlenségi nyilatkozatra felesküdtő tisztikar tagja, majd az 1870-es évektől törvényszéki bíró. Az 1849. júniusi tisztikarnak szintén tagja, a völgyeségi járás főszolgabírója volt az a dr. Kramolin Emil, aki az 1880-as években már a város egyik legkeresettebb ügyvédje, a képviselőtestület talán legaktívabb tagja. (Egyébként a Szekszárdi Takarékpénztár elnök-vezérigazgatója 1866-1887 között⁷⁸) De a fiatalabbak közül is többen részt vettek a szabadságharcban, így például Kelemen József, a költő Babits Mihály nagyapja, aki 1867 után előbb főszolgabíró, majd törvényszéki bíró volt (1876-ban halt meg), vagy a már említett Ujfalussy Imre, vagy épp Hollós (Scwharzkopf) Alajos, akik mindketten ügyvédi praxissal rendelkeztek az általunk tárgyalt időszakban.⁷⁹ Utóbbi kettő a szabadságharc során egyaránt az osztrákok fogságába került.⁸⁰ Egyébként 1867-ben a főszolgabíró Kelemen József mellé az a Boda Vilmos volt rendelve, későbbi ügyvéd, lapszerkesztő és országgyűlési képviselő, akivel majdan Geiger Gyulának leginkább meggyűlik a baja, és akivel folytatott eldurvuló háborúskodása jelentős mértékben járult hozzá szekszárdi bukásához. A szabadságharc leverése után büntetésből osztrák katonának sorozták be Geiger Gyula apósát is, Benczelits Ignácot, aki a neoabszolutizmus idején 1857-től Bonyhád jegyzője, 1861-ben tamási járási számvevő, de nem sokkal később, a provizórium kezdetével lemond erről. Az újabb alkotmányos időszaktól, 1865-től esküdt, majd szolgabíró, 1872-től törvényszéki bíró.⁸¹

Mint láttuk, Geiger Gyula törekvéseit, miszerint egy német mezővárosi iparos-polgár környezetből kiválva, a megyeszékhely alapvetően nemesi-honorációri meghatározottságú elitjébe, jogász társalmába szándékozott bekerülni, siker koronázta. Mi több, ez – házasságának is köszönhetően – igen gyorsan történt, s mint láttuk, a befolyásos Ujfalussy-körnek is hamar tagjává vált. E személyi kört, s annak vezérférfiait, az ún. „ötös areopágot” egy 1901-ben írt tárcájában Geiger Gyula hosszabban is megidézte. A nem sokkal Szekszádról való eltávozását megelőzően, Bati János előhegyi tanyájában⁸² tett látogatása kapcsán – vélhetően a látogatás célja is ez volt – elevenítette fel a számára kedves, dicső emlékeket lapjában. Ugyanis a Geiger által „Ujfalussyak uralma”-ként leírt 1870-es években ez az előhegyi préház, amely ekkor Schöner Imre tulajdonában állt, számos fontos tanácskozásnak volt a színhelye. A társaság Ujfalussy Imréből, Schöner Imréből, Buday Józsefből, br. Wimmersperg Nándorból és Lippich Istvánból állt. A vezérférfiakat – akik közül Ujfalussy, Schöner és Buday ügyvéd, Lippich István földbirtokos, tb. vármegyei főszámvevő volt –, fiatalok egészítették ki, így például, a későbbiekben a város jellegzetes alakjává váló református lelkész Borzsák Endre, az ügyvéd Oszoly Károly és Geiger Gyula. „Eszembe jutottak – írja Geiger – azok az idők, amikor a követet csináló Ujfalussy Imre összehívta az ötös areopágot⁸³, amelynek ő volt az elnöke én meg a jegyzője, s a Schöner Imrének ebben a kis tanyájában tiszta bor és igaz hazafiság mellett megkandidáltak a követet. És lett követ mindig akit ez az Areopág kandidált.”⁸⁴

Azon túl, hogy a Geiger Gyula által megidézettek kapcsán egyértelműen felrémlik az emberben Babits Mihály nagyregényének, a *Halálfiainak* a nyitójelenete, témánk szempontjából fontos kiemelni, hogy Geiger Gyulának az 1870-es években sikerült egy köznemesi meghatározottságú, egymással szoros kapcsolatot ápoló, illetve egymás iránt felelősséget viselő, s ennek köszönhetően a város politikai életében komoly befolyással bíró társaságba bekerülnie.

⁷⁷ Simon Rudolf életére: Szekszárd Vidéke 1889. november 27. 1.

⁷⁸ Az 1849-es szerepvállalása miatt a szabadságharc leverése után vagyonát zár alá vették. Kramolin Emil életéről: Tolnavármegye 1902. május 18.

⁷⁹ A Babitsról szóló szakirodalomban Ujfalussy Imrére és Kelemen Józsefre vonatkozóan ld. CSÁNYI 1972, 276., BELIA 1983, 33-35., BUDA 1996, 22-25., Egyébként Ujfalussy és Hollós egyaránt meghatározó, vezetőségi tagjai voltak az 1867-ben megalakuló Tolnavármegyei Honvédegyletnek. VENDEL 1941, 166-167.; Hollós Alajoshoz ld. SZAKÁLY 1989, 7-9.

⁸⁰ Tolna vármegye tisztikarának 1848-49. alatti változásaihoz: CSERNA 1987.; Az 1848-48. évi, illetve a neoabszolutizmus idejének, valamint az azt követő átmeneti alkotmányos időszakok tisztikára: GAÁL 2007, különösen 410. De a sorba beilleszthetők Ágoston István, Kiss Károly bírók, Buday József, Gózszy Ferenc, Fördös Vilmos, Horváth Ignác, Koncsits Pál, Örfly Lajos ügyvédek is.

⁸¹ Életére ld. Szekszárd Vidéke 1882. június 29. 2.

⁸² Szekszárdon és környékén a szőlőhegyi borospincéket, az eléjük épített épületekkel, préházakkal együtt tanyaként emlegetik.

⁸³ Aeropág: Athén egykori legfőbb törvényszékének helye, ahonnan nagyszerű kilátás nyílik az Agóra területére.

⁸⁴ Geiger Gyula: Emlékezés. In: Szekszárd Vidéke 1901. április 13. 1-2.; A cikk újraközlését ld. CSEKŐ 2010, 562-564.

3.3. Eredményes és sikeres működés – sokáig töretlen pályáívek

3.3.1. A szakértelmiségi és közhivatalnok: Tormay Károly

A korszakban egyre inkább szakszerűsödő, természettudományos megalapozottságú orvostudomány komoly elhivatottságot, illetve működésük terén rendszerezettséget kívánt meg művelőitől. Az 1830-as és 1840-as évekre eső Tolna megyei, illetve szekszárdi működése során Tormay Károlyra is számos megoldandó feladat hárult. Ha több mint másfél évtizedre rúgó itteni tevékenységét összegezni szeretnénk, akkor négy, illetve pontosabban négy és fél területet kell kiemelnünk, ahol jelentős eredményeket ért el.⁸⁵ Mindenekelőtt az ő nevéhez fűződik a szekszárdi Ferenc közkórház első nagyszabású bővítése, amely egyben a kórházban eltöltött tízévnnyi munkásságának messze legnagyobb hatású eredménye. Persze tudnunk kell, hogy az 1801-ben alapított szekszárdi közkórház – amelyet 1830-ban bekövetkezett haláláig évtizedeken át dr. Babits Mihály, a költő dédnagyapja vezetett – az első időkben igen kis intézmény volt: mindössze 2 kórteremből állt, összesen 12 fekhellyel. Idővel két szomszédos házat is megvettek, de az 1810-ben megvásárolt Darázs-féle házat is csak 1824-től használták egészségügyi célokra, méghozzá tébolydaként, az épület 4 fűtetlen „kamrájában” helyezve el a betegeket.⁸⁶

Kétségtelen tény, hogy az intézet bővítése a kórház életében igazi léptékváltást, valódi fejlődést eredményezett. Mindebben Tormay óriási érdemeit külön kiemeli az a tény, hogy nem csupán az épület költségvetését, de annak építési terveit is maga készítette. A végösszeg tekintetében 19 986 forintra rúgó költségekért cserébe egy terebélyes, tágas épülethez jutott a vármegye: *„Épült pedig a régi földszintes ház helyén, a kápolna mellett egy egyemeletes épület, 16 ablakkal a bátaszéki utcára (...) Volt az emeleten egy hat s két tizennégy ágyas kórterem összesen nyolcz ablakkal az utcára, azonkívül két kisebb udvari szoba, egy orvosi rendelő s egy külön betegszoba, végül egy kis konyha. A földszinten pedig a kápolna mellett lévő főbejárat mellett volt az ápoló lakása, azon túl két 5-5 ággyal ellátott kórterem az utcára nyíló ablakkal; a földszint déli részét, azon helységét, mely később gondnoki iroda lett, a tébolyda foglalta el, itt volt 3 cella, melynek ajtói egy közös folyósóra nyíltak, továbbá egy fürdő és egy öltöző szoba. Azonkívül épült még egy földszintes épület is az udvarban konyha, kamra és cselédlakás számára...”*⁸⁷ Az új épület, Tormay Károly tervei, elképzelései szerint, nem csak a fekvőhelyek számának növekedését – a korábbi 12 férőhely helyett 5 kórteremben 44 ágy férőhely, plusz a tébolyda –, hanem egészségügyi, orvosi, illetve kiszolgáló helyiségek létesítését is eredményezte, elősegítve a kórházi funkciók elkülönülését. Orvosi rendelő, elkülönített betegszoba, fürdő, öltöző, mind-mind előrevetítette, hogy immár jóval szakszerűbb gyógyító munkára lesz lehetőség. Az épület 1842-ben történt elkészültével szinte egy időben Tormay Károly megvált kórházorvosi állásától, és a távozó dr. Havas Ignácot követte a vármegyei főorvosi tisztségben.⁸⁸

Tormay Károlyval egy sokoldalúan felkészült szakember került a vármegyei főorvos tisztségébe. Ez egyrészt tükröződött abban is, hogy orvosi pályája elején megjelentetett, ideglázzról, valamint fogbetegségekről írt munkáit⁸⁹ követően Szekszárdon is kerültek ki kezei közül orvosi szakmunkák. Így itt jelent meg például a törvényszéki orvosok részére írt műve, valamint a később több kiadást is megért bábászati kalauza.⁹⁰ De szakértelme nem csak az nyomtatásban napvilágot látott orvosi szakmunkák terén, hanem főorvosi tisztséghez szorosan hozzátartozó évi rendes főorvosi jelentések terén is megmutatkozott. Ezek értékét jelzi, hogy máig gyakran hivatkozott forrásai a helytörténeti

⁸⁵ Tormay orvosi pályájának Tolna megyei szakaszáról bővebben írok – elsősorban Gutai Miklós két, kórház-, illetve a vármegye egészségétörténetét feldolgozó munkáját felhasználva – a következő helyen: CSEKŐ 2009b, 403-405.; Gutai két tanulmánya: GUTAI 1974, illetve GUTAI 1976, 15-65.

⁸⁶ GUTAI 1974, 209-224.

⁸⁷ Dr. Tanárky Árpád kórházértörténeti munkájából (A szekszárdi Ferenc közkórház évkönyve 1892-1895.) idézi: GUTAI 1976, 60.

⁸⁸ GUTAI 1976, 51.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Rövid utasítás törvényszéki orvosoknak, Szekszárd, 1844; Bábászati kalauz. Kézírónyv falusi bábák számára, Perger Nyomda, Szekszárd, 1846.

szakmunkáknak. Így például az 1842/43. évi főorvosi jelentés a tuberkulózis (gümőkór) tanulmányozásához szolgál értékes adatokkal. Az utóbbi mellett található az ugyancsak adatgazdag gyógyszer-tár-vizsgálati jegyzőkönyvek, míg Tormay Károly 1845/46. évi jelentését a régió lakóháztípusainak vizsgálatához is fel lehetett használni.⁹¹

Tormay Károly Tolna megyei orvosi működéséből az általam kiemelésre kerülő negyedik terület az állategészségügy képezi. E terület iránti elkötelezettségét az is jelzi, hogy a Tolna megyei főorvosok sorában elsőként vetette fel 1843-ban a vármegyénél az önálló állatorvosi tisztség megszervezését, de kérvénye sikertelenül járt.⁹² De így is a nevéhez fűződik az éves főorvosi jelentés állategészségügyre (*Barmászat*) vonatkozó részének valódi tartalommal történő megtöltése. Ezt támasztja alá a Tolna vármegye korabeli állategészségügyét kutató Kováts Jenő véleménye is, aki nem mellesleg Tormayt a következőképpen jellemezte: „*Krenmüller (Tormay) Károly rendkívül felvilágosult, kitűnően képzett szakember volt*”.⁹³

Tormay Károly szekszárdi működésének volt egy, a városkép alakulására is hatást gyakorló további aspektusa. Tormayhoz nem csak a Ferenc kórház bővítése, illetve emeletes épületté történt átépítése fűződik, hanem ő tervezte a maga és családjára részére építetett, városközpontban álló, klasszicista stílusú egyemeletes lakóházát, az ún. Tormay-házat, ahol egyébként Tormay Béla, az író nő édesapja is született.⁹⁴ S emellett még az előbbihez közel fekvő városházát is. Az 1830-as években épített saját háza, illetve a kórház 1841–1842-ben végrehajtott bővítése, valamint 1842–1846 között épített városháza a klasszicista építészet legjelentősebb helyi képviselőjévé tette Tormay Károlyt. Utóbbi tervmunkáit egyébként sógorával, Huber Henrikkel együtt végezte, utóbbi a homlokzati díszítés terveit készítette.⁹⁵ Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy Tormay Cécile családi örökségét tekintve milyen érdekes egybeesés, hogy mind anyai, mind apai felmenői között számosan találunk építészeket, építőmestereket és építési vállalkozókat. A Tormay-ágon a nagypapa, Tormay Károly mellett említhetjük még annak sógorát, Huber Henriket, s emellett még a szekszárdi építész famíliához, a Stann családhoz kötődő rokoni szálak sem kizárhatók.

Tormay Károly három szekszárdi épülete közül eredeti formáját leginkább a Bezerédj utcai Tormay-ház őrizte meg. A kórház esetében az 1859/1860-ban, illetve 1872-ben tovább bővített épület homlokzatát ifj. Stann Jakab egységesítette. A Béri-Balogh Ádám utcai épületet napjainkban is e formájában láthatjuk. A városháza 1907/1908. évi átépítése után nyerte el végső formáját, amikor az eredetileg L alaprajzú klasszicista épületet Dicenty László helyi építész átépítette. Ennek során Dicenty a központi traktust is részben átépítette, a főhomlokzat egészét pedig szecessziós stílusban alakította át. A Tormay és Huber-féle klasszicista városháza leginkább még az udvari belső homlokzaton érhető tetten, ahol az azt koronázó timpanon változatlanul megmaradt.⁹⁶ Ezen eredeti épületrészletet, illetve az átépítés előtti fényképeket szemlélve magunk elé képzelhetjük azt a harmonikus egyseget, amelyet a klasszicista városháza a Pollack-féle vármegyeházával képviselt.⁹⁷ Tormay nyíltan bevallott szándéka volt, hogy az általa tervezett klasszicista városháza reagáljon a vele átellenben lévő épületre, illetve illeszkedjen ahhoz.

⁹¹ CSEKŐ 2009b, 404-405.

⁹² KOVÁTS 1987, 550.

⁹³ Uo.

⁹⁴ A ma Bezerédj u. 1. szám alatt álló épület főhomlokzatán emléktábla örökíti meg. Azon a következő olvasható: „*Ebben a házban született Tormay Béla 1839-1906 állatorvos-professzor, a magyar mezőgazdaság kimagasló szervezője*”. Az emléktábla fotóját ld. CSEKŐ 2009b, 399.; Ezzel kapcsolatban megemlítendő, hogy amíg az elmúlt évtizedekben Szekszárd történeti emlékezetében, illetve a helytörténeti irodalmában Tormay Cécile neve teljes elfeledésre ítéltetett, addig édesapját kisebb fajta kultusz veszi körül, ami persze részben az állategészségügyi szakma emlékét ápoló erőfeszítéseinek is köszönhető.

⁹⁵ VENDEL 1941, 144.; Magyarország műemlékjegyzéke. Tolna megye. Összeáll.: Csejdy Júlia. Kulturális Örökvédelmi Hivatal, Budapest, 2006. 95.

⁹⁶ Ld. részletesebben: CSEKŐ 2009b, 407-409.

⁹⁷ Érdemes megemlíteni, hogy a Pollack Mihály egyik legjelentősebb vidéki alkotásaként számon tartott szekszárdi vármegyeháza ács munkáit Tormay Cécile dédapja, Spiegel József készítette. Az 1828-1832 közt épülő középületnek pedig nem csupán a kivitelezési munkálatait, hanem részben a terveket is a helyi építőmester, id. Stann Jakab készítette. ZÁDOR 1960, 250-259., 314-315. és 442-443.

3.3.2. A közéletben aktív, szabadfoglalkozású értelmiségi: Geiger Gyula

A szekszárdi Ferenc közkórházért, illetve Tolna vármegye egészségügyi helyzetéért felelősséggel tartozó, valamint amellet képességeit az építészet, illetve a művészetek, terén kifejtő Tormay Károlyhoz képest Geiger Gyulanak ügyvédként több tekintetben kötetlenebb helyzete volt. Foglalkozása – önálló praxis révén – nagyobb szabadságot, önállóságot biztosított, úgy egzisztenciális tekintetben, mint az időfelhasználás szempontjából. Ehhez hozzájárult még, hogy ügyvédként több lehetősége és szabadsága adódott a közéleti aktivitásra, a nyílt politikai szerepvállalásra.⁹⁸ Elmondható, hogy a foglalkozásából fakadó ezen adottságokkal Geiger Gyula bőségesen élt: Szekszárd 1870–1890. közötti közéletének egyik fontos alakja volt, aki ugyan a helyi eliten belül elfoglalt pozíciójából ezen időszak utolsó szakaszára sokat elvesztett, de a kisváros közéletét még ekkor is képes volt felkavarni. Amint leánya, Dienes Valéria a következőkben megfogalmazta: „*Én nem azért választottam a nyilvánosság előtt inkább a házassági nevemet, mert restelltem az apámat, hanem mert jobban szerettem magyar szövegeim fölé magyar névvel írni. (...) Sohasem szégyellem az apámat, mindig úgy tekintettem, mint érzelmeink és ellenségeink áldozatát, akik Családjáig, Károly nevű testvéreig az ő tönkretételén dolgoztak. Ellenségeket könnyű volt szerezni, mert híres volt a megyében tehetségéről, ügyvédi beszédeiről, helyi lapjáról, a <Tolna megyei Közlöny> állandó vetélytársáról, és meg vagyok győződve, hogy közügyekben a legnagyobb jóhíszeműséggel cselekedett.*”⁹⁹

Amellet, hogy a fentebbi idézet Dienes Valéria névválasztása kapcsán az asszimiláció folyamatának egy újabb lépcsőfokára is rávilágít, Geiger Gyula tehetségéről is szól. A forrásadottságok jellegzetességéből kifolyólag ügyvédi beszédeire vonatkozóan tudunk a legkevesebb konkrétummal szolgálni. Mindenesre az tény, hogy legengesztelhetlenebb helyi ellenfelei is elismerték szónoki képességeit. Ennek szemléletes példáját adta, amikor a függetlenségi párt helyi vezetőjével, Boda Vilmos országgyűlési képviselővel közel két évtizedes múltra visszanyúló rossz nexusa 1897-ben nyílt háborúskodásig fajult. Ekkor Boda és társai a polgári olvasókör, tisztviselőkör mellett a kaszinóból is ki akarták zárni. Geiger Gyulanak Bodáék ezen törekvésével szemben alkalmazott eljárása, védekezése több tekintetben nem a kisvárosban, többek közt Bodáék által elvárt normák szerint történt. Így a kisvárosi ügyvéd kollégák átlagához képest minden bizonnyal csavarosabb, illetve szellemesebb volt védekezése, így általában ügyvédi védekezése is.¹⁰⁰ Még Boda Vilmos lapja, a *Tolnamegyei Közlöny* is elismerte, hogy Geiger védbeszéde, fellebbezése egyaránt „*ügyesen összerakott szavak*” sokasága, illetve „*ugyanazon ügyességgel összerakott szavak halmaza*” volt, amihez persze a lap hozzáfűzte: „*mely jól hangzik, de meg nem győz.*”¹⁰¹

A Geiger Gyula számára már számos próbatétellel, nehézségekkel tarkított 1890-es évek végéről egy számára sikeresebb időszakra, az időben tíz, tizenöt évet visszamenve elmondható, hogy a helyi nyilvánosságon belüli pozícióját az 1880 végén, illetve 1881 januárjával elinduló *Szekszárd Vidéke* biztosította. A „haladók” köre által alapított lap első évtizedében helyi mértékkel véve komoly munkatársi gárdára támaszkodhatott. A rokoni szálakon keresztül idetartozó Schöner Imrén, illetve Sényer (Székely) Ferencen túl idesorolhatjuk még a város tekintélyes értelmiségi köreiből egy fiatalabb korosztályt is, mint például dr. Beöthy Károly és dr. Braun Bernát ügyvédek, dr. Gajásy Lajos orvost, Krammer János polgári iskolai igazgatót. A lapalapítók egy haladó irányú orgánus megteremtésére tettek kísérletet. A közjogi ellenzék alapján álló, de pártpolitikai szempontokat ezekben az években még igencsak visszafogottan érvényesítő *Tolnamegyei Közlöny*hez (szerkesztője: Boda Vilmos) képest a *Szekszárd Vidéke* nemcsak abban különbözött, hogy liberálisabb – s ami fontos, a sza-

⁹⁸ A dualizmus korszakában egyébként is jellemző volt, hogy az ügyvédek úgy országos szinten, mint vármegyei és helyi szinten is jelentősen felülreprezentáltak voltak a politikai életben más foglalkozásokhoz képest.

⁹⁹ Idézi: SZABÓ 2001, 64–65.

¹⁰⁰ Hogy Geiger Gyula szónoki képessége, stílusa ismert volna Szekszárdon és környékén, azt a *Tolnavármegye* c. lapnak az 1896. évi választáskor Szekszárdon elmondott programbeszédje kapcsán tett megjegyzése is jelzi: „(...) a nála megszokott szónoki vervevel adta elő politikai hitvallását.” *Tolnavármegye* 1896. október 25. 3.

¹⁰¹ *Tolnamegyei Közlöny* 1897. november 14. 2.; Egyébként Geiger egyrészt alaki kifogásokkal élt a vele szembeni eljárással szemben, másrészt annak személyes jellegére, a mögötte meghúzódó ellenséges elfogultságokra igyekezett rávilágítani.

badelvű párti közönséghez közelebb álló – irányt vitt. De abban is, hogy a lapszerkesztése is frissebbnek tűnt. Az érezhetően még a reformkor eszmehirdető újságírásának hatása alatt álló *Tolnamegyei Közlöny*höz képest a *Szekszárd Vidéke*re a modernebb témaválasztás és személyesebb hangvétel volt a jellemző. „Fényes eszű, kiváló tollú ember volt, aki egy időben nagy szerepet játszott *Szekszárd társadalmi életében is. Fiatalabb éveiben vezére volt az itteni <haladók> táborának s élénken szerkesztett lapja, a <Szekszárd Vidéke> sok ideig kedves olvasmánya volt a vármegye közönségének” – írta Geiger Gyuláról szóló nekrológiájában 1918 szeptemberében a *Tolnavármegye és a Közérdek*. Annak a dr. Leopold Kornélnak a lapja, aki pedig 1890 végi lapindításával jelentős mértékben járult hozzá a *Szekszárd Vidéke* hanyatlásához. A Leopold-féle *Tolnavármegye* ugyanis szabadelvű párti lapként ellátta a kormánypárti helyi orgánus szerepét, ami egyúttal a *Szekszárd Vidéke* jelentőségének csökkenését, illetve idővel térvésztesztését eredményezte.¹⁰²*

Mint látható, a *Szekszárd Vidéke* felívelő szakasza valójában történetének első évtizedére, gyakorlatilag az 1880-as évekre esik. Annnyiban feltétlenül, hogy az újságot lapszámról lapszámra készítő legszélesebb körét akkor tudta maga mögött, ami a gyakorlati, napi életben is jelentős támogató erőt jelentett magának Geiger Gyulának is. Ügyvédi sikerei és a *Szekszárd Vidéke* mellett a helyi képviselőtestületi, illetve megyebizottsági tagsága további közéleti szerepvállalással járt.¹⁰³ Ügyvédi működésénél említett szónoki képességeit azonban nem csupán ügyvédként, illetve az előbb említett önkormányzati testületekben hasznosította, hanem országgyűlési képviselőjelöltként is. Az 1890-es években ugyanis több képviselő-választáson fellépett jelöltként, amelyek közül csak az első megmérettetése, az 1892. évi választás nem végződött csúfos vereséggel. Sőt a függetlenségi párti Boda Vilmos ellenében 1426-714 arányban elvesztett választás kapcsán elmondhatjuk, hogy az a szabadelvű párt harminc éves történetének egyik legjobb szekszárdi választókerületi eredménye volt.

3.4. A társadalmi integrálódás buktatói, avagy a perifériára szorulás, illetve kiközösítés

Tormay Károly és Geiger Gyula közti majd két nemzedéki különbség ellenére, életpályájuk menetében további párhuzamosság, miszerint a sikeresnek tűnő társadalmi integrálódást idővel törés szakítja meg, a személyes mobilitási pályát buktatók szegélyezik. Kielezett konfliktushelyzetek, döntés- és választáskényszerek hozzák napvilágra úgy Tormay, mint Geiger integrálódásának ellentmondásosságát, megkérdőjelezve ezen beilleszkedés mélyebb dimenziókban történő, illetve egyöntetű érvényesülését. Hasonlóság, hogy mindennek egyaránt státusz-, illetve pozícióvesztés Tormay Károly, és Geiger Gyula „jutalma”. Előbbi Pest város tiszti főorvosi tisztségéről kénytelen távozni 1860-ban, majd 1867-ben, az utóbbit pedig az ügyvédi kamarából törlik, illetve tagadják ki a szekszárdi elit köréből a századvégen. Különbség ugyanakkor, hogy míg Geiger esetében a befogadó közeg normás szabályrendszerével való egyre gyakoribb ütközések, illetve azok ignorálása vezet a perifériára sodródásához, addig Tormay Károly esetében politikai pártállása, azaz a neoabszolutizmus alatti magas hivatalviselése eredményezi ugyanezt.

Tormay Cécile nagyapja, illetve Dienes Valéria édesapja nagyon sok tekintetben párhuzamosságot mutató életútjában talán először élesen itt megmutatkozó differencia persze betudható annak is, hogy míg Tormay Károly magas közhivatalnoki életpályát futott be, Geiger Gyula az értelmiségi élet-hívadás szabadabb kötelekét választva, szabadfoglalkozású értelmiségi pályára, az ügyvédire lépett. Így értelemszerűen, amíg Tormay Károly pályájára a politikai szempontok, illetve a politikai berendezkedés változása döntő befolyást gyakorol(hat) – s így 1860-as évekbeli menesztését az sem akadályozta meg, hogy a szabadságharc nagyobbik részében fontos szerepet játszott a magyar honvédség melletti egészségügy megszervezésében –, addig Geiger közvetlen élethelyzetére azok kevésbé

¹⁰² Részletesebben: CSEKŐ 2010, 547-548.

¹⁰³ A vármegye törvényhatósági bizottságának, illetve Szekszárd képviselőtestületének is virilistaként, azaz fizetett adója, végeredményben vagyoni, jövedelmi helyzete alapján volt tagja.

voltak hatással. Viszont annál inkább felértékelve, a „piac”-ról élő, praxist vivő ügyvédként a társasági kapcsolattrendszer, pozíció, megítélés alakulásának fontosságát.

3.4.1. Asszimilációs teljesítmény mérlegen. Tormay Károly a szabadságharcban

Tormay Károly 1848 tavaszától¹⁰⁴ az önálló magyar orvosi-egészségügyi igazgatás kialakításában, majd 1848 szeptemberétől az önálló magyar katonai egészségügy megszervezésében játszott fontos szerepet. Előbb május 15-étől a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumon belül felállított, polgári egészségügyi osztályhoz került, miniszteri tanácsosi rangban.¹⁰⁵ Feladatköre alapvetően a kórházügy felügyeletére terjedt ki, de hozzátartozott a bábák, seborvosok, sebészek, és más, az egészségügy területén nem orvosi végzettséggel dolgozók ügye is. Tormay Károly feladatkörében 1848 őszére komoly változások történtek: mint jeleztük, az osztrák és a magyar fél között bekövetkező hadiesemények a magyar katonai egészségügy gyors megszervezését tették szükségessé. A Honvédelmi Minisztérium újonnan létrehozott egészségügyi osztályára kerülve, a hadikórházi rendszer felállítására képezte feladatát.¹⁰⁶ Ez egyrészt a legnagyobb helyőrségi kórházak megszervezését, másrészt a hadseregekhez rendelt mozgó és állandó táborig kórházak felszerelését jelentette.¹⁰⁷ Az egyaránt 500-500 ágyas váci, illetve veszprémi honvédkórház felállítására személyre szóló parancsot kapott. A hadiesemények alakulása miatt azonban 1848 végére a polgári egészségügyet is a katonai egészségügy irányítása alá helyezték, s így polgári egészségüggyel kapcsolatos hatáskörök újfent Tormayhoz kerültek. Attól az időtől fogva viszont, hogy 1848-49 fordulóján a kormány Pestről Debrecenbe kénytelen költözni, Tormayról csak bizonytalan, s egymásnak is ellentmondó adatok állnak rendelkezésünkre. Így például Kapronczay Károly adatai szerint Tormay Debrecenbe már nem követte a kormányzatot, helyette Görgey fel-dunai hadserege mellett tartózkodott, és a további hónapokban is ott szolgált.¹⁰⁸ Ezzel szemben Szállási Árpád szerint Tormay 1849 januárjában követi a kormányt Debrecenbe, de lassan háttérbe vonul, és 1849 júniusa után már bizonyosan nincs a honvédorvosok sorában.¹⁰⁹ Az ő feltételezéseit erősíti F. Kiss Erzsébetnek a 1848-49. évi minisztérium működését feldolgozó hivataltörténeti munkája, amely szintén 1849 elejére, februárra teszi Tormay lemondását. Az ő adatai szerint a kormányzatot Debrecenbe már nem követő Stáhly (a katonai egészségügyi osztály vezetője) helyének 1849. január 22-ei, Flór Ferenc személyével történt betöltése váltotta ki Tormay háttérbe vonulását, majd lemondását. Mint F. Kiss írja: „Tormay a hadi egészségi osztály Flór vezetésével történt újjászervezését tartotta sérelmesnek magára nézve, <elhamarkodottnak> ítélte azt. (...) Az egészségi okokra alapozott leköszönést az OHB kénytelen volt elfogadni.”¹¹⁰ S bár F. Kiss adatai szerint Tormay az ugyanekkor számára felkínált ideiglenes polgári főorvosi állást sem fogadta el, az előbb ismertetett feldolgozásokkal szemben van olyan adatunk is, miszerint még 1849 tavaszát követően, mi több, 1849 júniusában is a szabadságharc oldalán állt hivatali szolgálatban, a belügyminisztérium egészségügyi osztályának tanácsosaként.¹¹¹

3.4.2. Az integrálódás buktatói politikai okok miatt: Tormay Károly

Tormay Károly pályájának szabadságharc utánra eső, még közel két évtizedig tartó szakasza bizonyos tekintetben összefonódott Flór Ferenc életével, sorsával. Flór 1848-ban Pest városának tiszti fő-

¹⁰⁴ Tormay Károlyt Tolna vármegye közgyűlése 1848. május 27-i ülésén búcsúztatta. KOVÁTS 1987, 550.

¹⁰⁵ A minisztériumhoz az egészségügyi osztályt megszervező Stáhly Ignác országos főorvos hívta. KAPRONCZAY 2000.

¹⁰⁶ A polgári egészségügyi osztály éléről áthívott, a katonai egészségügy irányítására a honvédelmi minisztériumba átirányított Stáhly Tormay Károlyt is vitte magával. Tormayt 1848. október 30-án nevezték ki az osztályra, őrnagyi rangba besorolva. KAPRONCZAY 2000, 331.

¹⁰⁷ Tormay Károlynak a Tolna vármegyében Ozorán, Simontornyán, illetve Dunaföldváron felállítandó katonai kórházakra vonatkozó eljárására ld. SZILÁGYI 2006, 63-65.

¹⁰⁸ Görgey Artúr 1848. december 15-i levelében igen elismerően írt Stáhly Ignácnak Tormay Károlyról. KAPRONCZAY 2000, 332., Részben a kormányzattól és minisztériumi osztályától 1849 januárjára elszakadt Tormayról ír Zétény Győző is. ZÉTÉNY 1948, 44-45.

¹⁰⁹ SZÁLLÁSI 1974, 1418.

¹¹⁰ F. KISS 1987, 431-432., OHB: Országos Honvédelmi Bizottmány

¹¹¹ SPIRA 1998, 587.

orvosa, illetve a Rókus kórház igazgatója volt, amikor Tormayhoz hasonlóan a katonai egészségügy megszervezése céljából a Honvédelmi Minisztérium egészségügyi osztályára került. Ők ketten voltak az osztályt vezető Stáhly Ignác fő támaszai. Az 1848 legvégén lemondó Stáhly helyére a következő év januárjában Flór került, aki 1849 júniusának végéig töltötte be ezt a posztot. A szabadságharc leverése után Flór Ferencet állásvesztésre ítélték, igazgató-főorvosi, illetve tisztii főorvosi állásából is elmozdították. Mindemellett másfél évi internálást is el kellett szenvednie, s tizenegy éven keresztül, 1861-ig még magánpraxist se vállalt, helyette gazdálkodott.¹¹² Flórt a Rókus Kórházban 1850-től jó tíz évig Brunner Ferenc, Pest város tisztii főorvosi tisztségében pedig Tormay Károly követte.¹¹³ Pedig egyes adataink szerint Tormayt is hadbíróóság elé állították, bár nem ítélték el,¹¹⁴ míg más forrásunk arról számol be, hogy sokakban csodálkozást váltott ki, hogy már 1850-ben a budai Helytartóság egészségügyi tanácsosa lett.¹¹⁵ Itt egy pillanatra meg kell állnunk, hiszen abban, hogy Tormayt a hadbíróóság előtt felmentették, illetve nem sokkal később a Helytartóság tanácsosa lett, August Antalhoz kötődő – korábbi fejezetekben tárgyalt – szoros, bensőséges baráti kapcsolata is szerepet játszhatott, aki ebben az időben Tolna, Baranya és Somogy megyék kerületi főispánja, 1852-től pedig a Helytartóság alelnöke volt.

Tormay helytartósági tanácsosi kinevezésére visszatérve, Szállási Árpád adatai szerint ez utóbira 1850. augusztus 20-án került sor, s rá egy hónapra Tormay Károlyt Pest város főorvosának is kinevezték.¹¹⁶ Utóbbi kinevezésével gyakorlatilag Tormay Cécile anyai felmenőinek, Spiegel Józsefnek és Kardetter Tamásnak a közegebe, a városi német polgárság által dominált társadalmi környezetbe került. A főorvosi pozíció mellett presztízsét tovább emelte, hogy az újjászerveződő Orvosegyesület 1850-ben alelnökévé választotta.¹¹⁷ Tormaynak azonban a Pest város közegészségügyének élén az elkövetkező tíz évben kifejtett, nagyhatású munkásságát beárnyékolja, hogy mindarra a neoabszolútizmus keretei közt került sor.¹¹⁸ Emiatt a Bach-rendszer bukásával, az alkotmányos időszak beköszöntésével 1860-ban nem kerülhette el a politikai retorziót, állásvesztésre ítélik. Tormay helyére az 1861. évi városi tisztújításkor Flór Ferencet választják meg, aki azt megelőzően Rókus Kórház igazgató-főorvosi posztjára is visszatérhetett.¹¹⁹ Flór azonban csak tíz hónapot tölthetett el tisztségeiben, ugyanis a politikai helyzet változásával, azaz az átmenetinek bizonyuló alkotmányos időszakot felváltó provizórium időszakában újra Tormay lett Pest főorvosa, illetve ugyanekkortól (1861. november 28.) immár a Rókus Kórház igazgatója is.¹²⁰ Mindezek után szinte „természetes”, hogy Pest város főorvosának tisztében a kiegészítést követően – Tormay ekkor lemond állásáról – újfent Flór Ferenc váltotta.¹²¹ Flór a kiegészítést követően egyúttal a Rókus Kórház igazgatói állásába is visszatérhetett, amelyet ekkor már nem Tormay, hanem 1865 óta Hoffmann Károly töltött be.¹²²

Tormay Károly tevékenységét, működését tanulmányozva látható, hogy 1849-1850 törésnek tű-

¹¹² Minderről: ZÉTÉNY 1948, 38-79., HOLLÁN 1967, 58-60. Hollán Henrik: Adatok és szemelvények a Szent Rókus Közkórház és fiókjai alapításának és fejlődésének történetéből. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1967. 58-60.

¹¹³ HOLLÁN 1967, 58-60.

¹¹⁴ TAMÁSKA 1984, 118. Tamáska Péter: Tormay Károly jelentése Pest közegészségügyének 1852. évi helyzetéről. In: Orvostörténeti Közlemények 1984. (105-106. szám) 118.

¹¹⁵ KAPRONCZAY 2000, 333.

¹¹⁶ Adatai szerint egészségügyi tanácsosi kinevezése előtt hivatalos megbízatással Tormay Bécsben jár „az orvosi ügyek Magyarországbani rendezése végett”. SZÁLLÁSI 1974, 1418.

¹¹⁷ TAMÁSKA 1984, 118.

¹¹⁸ Fontos kiemelni, hogy Tormay 1850-1860, illetve 1861-1867 közti időszakra eső pesti főorvosi időszaka egybeesett a nagyvárossá fejlődő Pest első komolyabb infrastrukturális fejlesztéseivel. Nevéhez számos nagy horderejű, a közegészségügy helyzetére (pl. a hatósági orvosi rendszer, valamint a pesti kórházi ellátás kidolgozása), illetve a köztisztaság javítására (pl. a városi szemét elszállításának, a takarításnak, valamint a vásározás, húsvágás szabályozása) vonatkozó intézkedés fűződik. Emellett nagy fontosságú orvosi statisztikai munkássága, közegészségügyi jelentései, illetve közegészségügyi helyrajza. Az utóbbi témában 1854-ben megjelent *Medizinische Topographie*-je jelentős nemzetközi sikert hozott számára. Elmondható, hogy a nyomtatásban megjelent szakmunkái fontos adatokkal szolgálnak a nagyvárossá váló Pest népesedési és közegészségügyi helyzetének tanulmányozáshoz.

¹¹⁹ KAPRONCZAY 2000, 333., illetve HOLLÁN 1967, 73-76.

¹²⁰ HOLLÁN 1967, 77.

¹²¹ KAPRONCZAY 2000, 333., illetve SZÁLLÁSI 1974, 1418.

¹²² HOLLÁN 1967, 81.; Gyógyászat 1865. 656-657.

nik az életpályájában, ami részben nem csodálható, hiszen a gyorsan változó események kíméletlen döntés-, illetve választáskényszer elé állították. Ekkori szerepvállalása ellentmondásosnak tűnik, amit a bizonytalan, s egymásnak is ellentmondó adatok csak fokoznak. Hiszen az önálló magyar katonai egészségügy megszervezésében, a honvéd hadi kórházak felállításában játszott vezető szerepével nem könnyen egyeztethető össze, hogy a szabadságharc leverését követően, 1850-ben a berendezkedő Bach-féle adminisztrációban vállalt tisztséget. Főképp abban az esetben, ha hitelt adunk Kapronczay azon adatainak, miszerint Tormay az 1849-es évet a szabadságharc leveréséig Görgey seregében töltötte. Mert, ha netalán 1848/1849 fordulóján, a hadügyi, illetve a politikai helyzet alakulásának fényében a háttérbe vonulást választotta (volna), az 1850. évi pálfordulása könnyebben (lenne) magyarázható.

Ugyanis Tormay Károly és neje német származása, katolikus vallása mind olyan tényező, amely az ő esetében más dimenzióba helyez(het)ti az Ausztriával és a Habsburg császári udvarral szembeni konfliktust, értve ezalatt, hogy a két fél közötti, 1848 végére, 1849 elejére egyre engesztelhetlenebbé váló ellentét, vagy később, a Függetlenségi Nyilatkozat 1849 áprilisában történt kimondása esetleg már nem tette lehetővé számára a magyar kormányzat álláspontjával való azonosulást. Bár ez csak feltételezés, német származása, polgári háttere az 1850. évi szerepvállalását is megkönnyíthette. Ugyanakkor egy másik tényezőt is felvethetünk, amely szintúgy segíthette a politikai törésvonal felülírását: ez pedig a szakértelmiségi szempontrendszer. Végül is Tormay Károly orvosi, illetve közegészségügy-szervezési, -irányítási munkáját végezte el, a politikai berendezkedésektől függetlenül. Ilyen értelemben az 1848 előtt Tolna megyében betöltött főorvosi tisztségét, illetve az önálló magyar polgári és katonai egészségügy körüli 1848. évi megbízásokat 1850-től Pest város főorvosi tisztségével „váltotta fel”.

Amint a fentiekből is kiderült, 1850-től 1867-ig eső időszakban, a nemzeti történelmünk panteonjába „passzív ellenállás”-ként bekerülő korszakban a fővárosi közegészségügy élén nem Tormay Károly jelenítette meg a „magyar ügy”-et, hanem az egyértelműen Flór Ferenc személyéhez kötődött. Ennek következményeként pedig a politikai konstelláció változása, a magyar önrendelkezés, illetve alkotmányosság újra és újra – előbb 1860-ban, majd 1867-ben, de már több tekintetben 1865-től – beköszöntő időszakai szinte automatikusan maguk után vonták Tormay Károlynak a városi főorvosi, illetve kórházigazgatói posztokról történt újabb és újabb távozását. Tormay 1871. augusztus 19-én visszavonultságban élve hunyt el.¹²³

3.4.3. Bukás és kiközösítés mentalitásbeli, illetve értékrendszerbeli differenciák miatt: Geiger Gyula
Geiger Gyulának hasonló horderejű történelmi változásokat, mint amelyek Tormay Károlyt és nemzedékét többször döntés- és választáskényszer elé állították, nem kellett átélnie. A kettejük közti két nemzedéknyi korkülönbség miatt előbbi jóval nyugodalmasabb időszakban élhetett és tevékenykedhetett. Ekkor a Monarchia osztrák és magyar államrésze közt, a kisebb aktuálpolitikai huzakodásokon kívül, rendezett volt a kapcsolat, a császár és király által fémjelzett dualista állam, s benne hazánk a gazdasági élet fejlődésének intenzív szakaszát élte, amely a magyar polgári állam kiépülése, megerősödése mellett nagymértékű társadalmi és művelődésbeli változásokat eredményezett. Ennek megfelelően például Szekszárd jogász társadalmában is jelentős változások zajlottak a századfordulóiig: amíg Geiger betagozódásakor, azaz az 1870-es években a bírói kar és az ügyvédek döntő többsége nemesek és honoráciorok közül került ki – ráadásul közülük nagyon sokan személyükön keresztül közvetlen kapcsolatot jelentettek 1848-49-cel, s az azt megelőző időkkel –, addig e területen is végbemenő szakszerűsödés eredményeként, a századvégre ez már nem volt elmondható. Szélesebb tekintésben, a század derekán, de még a '60-70-es években is elég jól megragadható nemesi meghatározottságú elitrétegek a dualizmus évtizedeiben – részben más, feltörekvő társadalmi csoportokkal kibővülve – az ún. „úri társadalom”-ban, vagy másképp „úri középosztály”-ban oldódtak fel. E tár-

¹²³ KAPRONCZAY 2000, 333., illetve SZÁLLÁSI 1974, 1418.

sadalmi réteget a műveltség bizonyos fokú megléte mellett a származás fontossága, illetve a korszakra átszüremlő rendi tradíciók, valamint a magyar államiság eszméje és vonzása gyúrt egybe, s sok tekintetben egy közösnek vallott érték- és normarendszer tartott össze.

Ezen, alapvetően érték- és státuszörző normarendszerrel, s a mögötte meghúzódó mentalitással került idővel összeütközésbe a társadalmi mobilitási pályáján az 1870-es években részben ebbe a közegebe, részben még annak előzményébe beérkező, asszimilációra teljesen nyitott Geiger Gyula. A mezővárosi német iparos-polgár környezetből kiváló Geiger társadalmi integrálódásában a befogadó közeg értékrendszeréhez, mentalitásához, s elvárásaihoz való igazodás jelentett problémát. Azaz másképpen fogalmazva, a személyesebb lét, illetve a befogadó közeg norma- és szabályrendszereivel való egyre gyakoribb ütközések voltak Geiger életének azon szférái, ahol beilleszkedésének fogyatékosságai egyre inkább előkerültek.¹²⁴

Melyek is voltak ezek?

Bár Geiger Gyula felívelő közéleti pályájának megtorpanása első látásra az 1892. évi képviselőválasztás elvesztéséhez köthető, nem feledkezhetünk meg egy azt megelőző fontos momentumról, amely már súlyvesztését, befolyásának csökkenését jelezte előre. 1890 végén ugyanis megjelent dr. Leopold Kornél szerkesztésében az új szabadelvű, ráadásul nyíltan kormánypárti helyi lap, a Tolnavármegye.¹²⁵

Kockázatvállaló vállalkozói mentalitás a helyi sajtópiacon: Mindaz, hogy az addigi két lap, a *Szekszárd Vidéke*, illetve a *Tolnamegyei Közlöny* amúgy is feszült, személyi ellentétektől övezett rivalizálásába egy új lap szállt be, önmagában is kihívást jelentett. Főként úgy, hogy a jól menedzselte és igen korszerűen szerkesztett *Tolnavármegye* 1890. évi indulásával egy életerős – s a potenciális olvasóközönség tekintetében inkább Geiger lapjára, mint Boda függetlenségi irányultságú *Tolnamegyei Közlönyére*¹²⁶ veszélyes – konkurencia jelent meg. Mindez azonban Geigert nem sajtóháborúsodásra, hanem újabb erőfeszítésekre, mi több kockázatos előremenekülésre ösztönözte, amelyben viszont a személyes lelkiállatot mellett a – talán az otthonról hozott – merkantil, vállalkozói mentalitást is felismerhetjük. A *Tolnavármegye* megjelenésének első következményeként, az új lap nyomdai munkálatait elvállaló Ujfalussy-nyomdából a megyeszékhelytől harminc km-re eső Paksra, az ottani Rosenbaum-féle nyomdába viszi át a *Szekszárd Vidéke* nyomtatását. Ezzel egy időben Pakson Geiger egy helyi szerkesztőséget is létrehoz, amely szándéka szerint nem csak a helyi és a környékbeli hírekkel látja el a Szekszárd Vidékét, hanem egy helyi mutációt, a *Paks és Vidéke* c. újságot is előállítja.¹²⁷ Mindenesetre feltétlenül más reakció ez az újonnan kialakult helyzetre, mint a Boda szerkesztette függetlenségi *Tolnamegyei Közlönyé*, mely gyakorlatilag ugyanazt a támadást ismétli meg az új hírlappal szemben, mint tíz évvel korábban Geiger lapja ellen, melynek vezérfonala a következő: az új lap indítása, a szűk piac miatt, a többi lapot – de az újonnan indulót is – tönkre fogja tenni.

A korabeli honorácior pártok – íratlan – szabályrendszerét áthágó szokatlan kezdeményezőkézség: A befogadó közeg normarendszerének megsértéséről tett tanúbizonyságot Geiger az 1892. januári képviselőválasztás alkalmával is. Így mindenekelőtt azelőtt választatta képviselőjelöltté a kölesdi választókerületben magát 1891. december 27-én, mielőtt a szabadelvű párt vármegyei végrehajtó bizottsága a jelöltek személyéről tárgyalt volna. Erre végül bő egy héttel később, 1892. január 4-én került sor, amikor Busbach Péter ügyvédet nevezték meg a kölesdi kerület jelöltjeként, aki 1881-1892 közt, az egyik fővárosi választókerületből már tagja volt országgyűlésnek.¹²⁸ Bár a párt megyei szabályzatára hivatkozva Geiger vitatta ezt a döntést, végül visszalépett, s elfogadta a szekszárdi kerület jelöltségét. Elsőként szülővárosában, Tolnán kiáltották ki a „községháza udvarán óriási közönség”

¹²⁴ A következőkben Geiger Gyulának az öt befogadó közeggel való összeütközéseiről írtak bővebben kifejtésre kerültek: CSEKŐ 2011; Külön lábjegyzetben csak az ettől eltérő információk hivatkozását tüntetem fel.

¹²⁵ dr. Leopold Kornél a tehetős szekszárdi zsidó Leopold családnak volt a tagja. A *Tolnavármegye* szerkesztőjeként a század első éveitől a megyei szabadelvű párt jegyzői tisztségét is betöltötte. Közéleti szerepvállalásáról, felfogásáról ld. CSEKŐ 2007, 475-476.

¹²⁶ A *Tolnamegyei Közlöny* indulásáról, első éveiről ld. TÖTTÖS 2006.

¹²⁷ ld. részletesebben: CSEKŐ 2010, 547-550.

¹²⁸ Szekszárd Vidéke 1892. január 7. 2., Tolnavármegye 1892. január 10. 1-3.

előtt a szekszárdi kerület jelöltjévé, majd a tolnaiak tevékeny részvétele mellett, több mint egy héttel – a választáshoz igen közel – január 17-én a szekszárdi nagyvendéglőben is.¹²⁹ Bár első látásra kedvezőnek tűnik, hogy szekszárdiként, illetve a jelentős részben németek által lakott szülővárosa támogatását maga mögött tudva a szekszárdi kerületben indulhatott, azonban azt tudnunk kell, hogy e kerület egyértelműen függetlenségi irányultságú volt. Ennek egyoldalúságát nem csak az jelzi, hogy 1878–1910 közt tartott tíz választás és egy pótválasztás kivétel nélkül függetlenségi győzelmet hozott, hanem például az, hogy az egy egyhangú választás mellett hat esetben függetlenségi belharc keretében dőlt el a mandátum sorsa.¹³⁰ Ennek fényében érthető, hogy Geiger képviselői ambícióit a jóval több esélyt kínáló kölesdi kerületben próbálta valóra váltani, azonban ez egyáltalán nem volt szinkronban a szabadelvű párt megyei vezetésének szándékával, mely a kérdéses kimenetelű kölesdi kerületet deklarálta a legfontosabbként kezelte e választáson.¹³¹ Bár a kormánypárti helyi lap, a *Tolnavármegye* igen nagyarányú vereségként értékelte Geiger 1426-714 arányú alulmaradását, egyáltalán nem mondható, hogy szereplése elmaradt volna a szabadelvű jelöltek korábbi szereplésétől.¹³² Mi több, annak ismeretében, hogy a szabadelvű párt láthatóan messze nem adta meg a kellő támogatást a számára, s a vármegyei és a szekszárdi elit is igen távolságtartóan viseltetett jelöltségével kapcsolatban, ez az eredmény igen tiszteletreméltónak mondható, s valójában a választókerület dualizmus kori történetének egyik legjobb szabadelvű párti eredményét jelentette.¹³³ Az előbb jelzett támogatás hiányát Geiger igazából azzal tudta ellensúlyozni, hogy a korábbi szabadelvű jelöltekhez képest jóval sikeresebben tudta mozgósítani Tolna, Bátaszék és Mözs német lakosságát.

A szabadelvű politikai és társadalmi elit távolságtartó magatartását később igazolni látszott, hogy Geiger négy évvel később már függetlenségi programmal, a „Sárköz jelöltje”-ként kívánt fellépni.¹³⁴ E lépését, amelyet már nehéz lenne egyszerűen invenciózusságának betudni, különösképpen Boda Vilmos nehezítette, aki a Sárköz egyként függetlenségi pártra szavazó református népességét szinte országgyűlési mandátuma egyik biztosítékaként tartotta számon.¹³⁵ Ugyan Geiger végül a választás előtt visszalépett¹³⁶, Bodával, még az 1870-es évek végéig visszanyúló rossz viszonya, igazán ekkor mérgesedhetett el végzetesen.

A társasági élet normarendszerének ignorálása, a párbajkihívás elutasítása: Geiger Gyula és Boda Vilmos közti elmérgesedett viszony, – amely a politika színpadán, illetve két, egymással rivális lap szerkesztőiként a helyi nyilvánosságban vívott küzdelmeknek is betudható – 1897-ben nyílt, egyben elhúzódó háborúskodáshoz vezetett. A háborúskodás kipattanásához két dolog szolgált alapul. Az egyik egy helyi zsidóellenes kilengés, és annak Geiger általi pellengére állítása volt. A Szekszárd Vidéke ugyanis részletesen beszámolt arról a botrányról, amikor Boda Vilmos és társasága, egy, az ő préházában eltöltött este után a helyi szállóban, vigadós jókedvükben antiszemita nótákat, köztük a hírhedt „zickzene, zackzene”-t énekelték. Tették ezt későbbi bánatukra, mert a közelükben tar-

¹²⁹ Szekszárd Vidéke 1892. január 21., Tolnavármegye 1892. január 24. 2.

¹³⁰ GAÁL 1984, 207; CSEKŐ 2009c, 3-5.

¹³¹ Tolnavármegye 1892. január 10. 1.

¹³² Sőt, mint későbbiekben kiderült, Geiger e választási fellépése volt az utolsó szabadelvű jelöltség a szekszárdi kerületben.

¹³³ E távolságtartást kellőképpen kifejezi a Geigert hivatalos jelölté kijelölő szekszárdi szabadelvű párti kerületi értekezlet, ahol aktív szerepet a szűkebben vett – például virilista – megyei, illetve szekszárdi elit köréből csupán dr. Szigeth Gábor, árvaszéki elnök, korábbi képviselőjelölt játszott, az értekezlet elnökekeként. Egyébként az értekezlet szónokai Partl József községi főjegyző, Tenczlinger Lajos földbirtokos Tolnárról, illetve Krammer János polgári iskolai igazgató, Gál Kálmán tanár, illetve Pap Gyula árvaszéki ülnök Szekszárdról voltak. Szekszárd Vidéke 1892. január 21. 1., Tolnavármegye 1892. január 24. 2.

¹³⁴ Tolnamegyei Közlöny 1896. október 25. 1-3.

¹³⁵ Más kérdés, hogy a sárköziek ekkor már kezdtek elpártolni az egyébként római katolikus Boda Vilmostól, s az odáig jutott, hogy az 1901 évi választás előtt már fel is lázadtak ellene, Rátkay László képviselőt (pincehelyi kerületből), népszerű dunaföldvári ügyvédet, költő-népszínműírót, újságírókat kívánva megnyerni jelöltjüknek. Többek közt még Garay Antalnak – aki Garay János költő öccse volt –, a függetlenségi Kossut-párt kerületi elnökének is latba kellett vetnie tekintélyét a sárköziek leszerelése érdekében. Tolnavármegye 1901. szeptember 22. 2.; Így például 1900 júniusában Szekszárdra érkezett, Boda Vilmosnál elszállásolt pártvezér, Kossuth Ferenc másnapi sárközi körútján is erre szolgált bizonyítékul: „Legnagyobb lelkesedéssel fogadták mindenütt Rátkay László beszédjeit, ki költői lelkének melegeivel és ékesszólásának erejével mély hatást keltett bennük, s valódi rajongással tüntettek a rokonszenves képviselő mellett” – számolt be imígyen erről a Tolnavármegye 1900. június 17-ei száma (3. old.)

¹³⁶ Tolnamegyei Közlöny 1896. november 1. 2.

tózkodó fiatal zsidó iparosok, kereskedők nem hagyták ezt megtorolatlanul, s például Boda társaságából a kötözködő Hauk Károly mészáros mestert alaposan elverték.¹³⁷ A másik apropóul az szolgált, amikor szinte az előbbivel egy időben Geiger lapjában ugyancsak megtámadta – hírt adva annak elszabadult lovairól, amelyek az utcán egy koldust is elgázoltak – a függetlenségi párt másik helyi vezetőjét, Adler N. Jánost, firtatva egyúttal vagyonosodásának módját is.¹³⁸ Adler válaszcikke, melyben „csodálkozását fejezte ki afelett, hogy a szegzárdi társadalom Geiger Gyulát, viselt dolgai után, még mindig megtűri kebelében.”, Geiger Gyulából szintén válaszreakciót váltott ki: ő sajtóperet indított Adler ellen a cikkében foglaltak miatt. E sajtóper kapcsán kereste meg a pécsi sajtóügyi bíróság a szekszárdi kaszinót, hogy az igazolja Geigernek a beadványában szereplő, saját kifogástalan múltjára vonatkozó kitételeit, amely kapcsán, többek között, húsz éves kaszinói tagságát is felemlítette.

A vele szembeni kaszinói vizsgálatok – illetve az ezekhez kapcsolódó tisztviselőköri, valamint polgári olvasóköri eljárások¹³⁹ – során Geiger védekezésével meglepte és felbőszítette ellenfeleit. Védbeszédeit hallva, többen csettintettek, sokan szitkozódtak. Ennél is nagyobb megütközést váltott ki azonban, hogy Geiger notóriusan kitért a párbajok elől. Például a Boda Vilmos érdekében eljáró Simontsits Elemér vármegyei főjegyző, illetve Kurcz Vilmos árvaszéki elnök azon indítványát, miszerint a „zick-zackzenés”, zsidónótázós csetepatéről szóló újságcikkében foglaltak miatt kövesse meg Boda Vilmost, Geiger Gyula kerekperccel megtagadta. Miután pedig Simontsits és Kurcz válaszul ségégei megnevezésére hívta fel Geigert, „*azt a választ kaptuk, hogy azt nem teszi, mert azoknak is legfeljebb azt mondhatná, amit nekünk is tudunkra ad, hogy ő hírlapban foglaltakért felelősséget csak sajtóbíróság előtt vállal.*” – szól Boda párbajsegégeinek beszámolója.¹⁴⁰ Simontsits Elemér vármegyei főjegyző, a kaszinó későbbi elnöke Geiger magatartását élesen elítélő véleményét egyáltalán nem rejtette véka alá. A kaszinó által felállított vizsgálóbizottság jelentésének tárgyalásakor ő a következőképpen fogalmazott: „*Geiger ebben az ügyben magát nem mentheti, mivel annak elhatározására, hogy vegyünk e elégtételt vagy nem, elsősorban mindenkor saját magunktól függ, de hogy adjunk e vagy sem, annak elbírálására magunknak jogunk nincs, de az esetben, ha magunkat sértőnek nem tartjuk, alávetjük magunkat a becsületbíróság (aláhúzás az eredetiben) ítéletének.*”¹⁴¹

Mindezekkel¹⁴² szemben Geiger hajthatatlan volt, ugyanakkor meggyőződése szerint járt el, hiszen a párbajjal szembeni elvi és célszerűségbeli fenntartásait már évekkorábban írt cikkében is kifejtette.¹⁴³ Ugyanakkor jelezni kell, miszerint Geiger Gyulának a párbaj intézményével szemben elfoglalt elutasító magatartása meglehetősen kisebbségben volt még ezekben az években: a „*tiszti becsület*”, az „*érettségi*”, a „*párbajképesség*” még meglehetősen egymásba kapcsolódó, s az „*úriember*”-i lét, illetve minőség feltételét és biztosítékát jelentő fogalmak voltak ekkoriban.¹⁴⁴ Amint látható, Geiger nyíltan szembement az úri körökben dívó értékrenddel, s a párbajjal szembeni elvi állásfoglalásához az életben, számára kielevezett helyzetben is tartotta magát, amit talán nem túlzás akár az öntudatosan vállalt polgári identitás hangsúlyozásaként is felfognunk.

A magánéleti problémák, illetve a válás: Geigernek környezetével erőre kapó, majd elmérgesedő

¹³⁷ Szekszárd Vidéke 1897. november 6. 1-2.; A verekedő zsidó iparosok, kereskedők, Fischhoff Kálmán, Seiner Sándor, Tauber Izidór és a gépész testvérpár, Müller Albert és Jakab közül az egyik utóbbi vitte a prímet, aki „hatalmas erejű ember” hírében állt. Szekszárd Vidéke 1897. október 16. 4.

¹³⁸ Tolnamegyei Közlöny 1897. október 31. 1.

¹³⁹ A Boda Vilmos elnöksége alatt álló polgári olvasókörből a kör választmányának október 31-ei döntése, a tisztviselői társaságból pedig ezen kör választmányának november 3-ai határozata alapján zárták ki. MNL TML, Szekszárdi Polgári Olvasókör iratai, jegyzőkönyve, illetve Tolnamegyei Közlöny 1897. november 7. 4.

¹⁴⁰ Tolnamegyei Közlöny 1897. október 24. 2.

¹⁴¹ MNL TML, Szekszárdi Kaszinó iratai, Közgyűlési és választmányi jegyzőkönyvek, 1897/49. pont

¹⁴² Boda Vilmos pedig így kommentálta szélesebb nyilvánosság előtt Geiger magatartását: „(...) *egyszersmind kijelentem, hogy Geiger Gyula úr azon eljárásának megítélését, hogy mások tisztességét elferdített tények alapján orvul megtámadja, s az egyedül lehetséges, lovagias úton adandó elégtételadás elől kitér; a tisztelt közönségre bízom.*” Tolnamegyei Közlöny 1897. október 24. 2.

¹⁴³ Írásában többek közt hivatkozott arra, miszerint: „(...) *a párbajnál még két más tényező is figyelembe veendő, és pedig először az uralkodó társadalmi felfogás, mely a fegyver elé kergeti azokat, akik a társaság véleményére adnak, és másodsor az ösztön a másik fél elpusztítására, nehogy az okozzon kárt benne*” Szekszárd Vidéke 1893. október 21. 1.

¹⁴⁴ KÖVÉR 2004, 107-108.

konfliktusait azonban nem csak a társadalmi környezet- és rétegváltás, illetve a beilleszkedés szokásos nehézségeivel magyarázhatjuk, hiszen mindehhez erősen hozzájárulhattak személyes tulajdonságai, lelkialkata, ebből kifolyó magatartása is, amely magánéletén is nyomot hagyott. Geiger Gyula 1901. év végi, Szekszárdról történt elmenekülése alkalmával már második feleségét hagyta el, Lipovniczky Erzsébetet, akit 1889. október 22-én vett feleségül. Erzsébetet Geiger Gyula ügyvédtársától, dr. Beöthy Károly szekszárdi ügyvédtől szerette el. A házasságok felbontását az unitáriusoknál intézték, amelynek során az unitárius vallást is felvették.¹⁴⁵ Az Erdélyi Unitárius Levéltárban őrzött főpapi törvényszék ülésjegyzőkönyve szerint dr. Beöthy Károlyt és Lipovniczky Erzsébetet 1889. június 24-én, míg Geiger Gyulát és Benczelits Erzsébetet 1889. szeptember 21-én jóváhagyott bontóítélettel választották el.¹⁴⁶ Azaz kettős válásra került sor, ahogy ez Babits Mihály önéletrajzú ihletésű regényében, a *Halálfiában* is szerepel. Bár e családi bonyodalmakról, így a kettős válásról a két helyi lapban – így Geiger Szekszárd Vidékében, illetve a vele ellenséges *Tolnamegyei Közlönyben* – nem igen olvashatunk, nyilvánvaló, hogy e fejlemények kellőképpen izgalomban tarthatták a kisváros társadalmát. Szemléletesen jellemezte mindezt egy-két mondattal e történetek „áldozata”, maga Dienes Valéria egyik visszaemlékezésében: „*Abban a társadalomban a családok kötelei erősebbek voltak, mint ma. A Cenci néni és a Juli néni erősebben fejtették ki hatásukat a jövő nemzedékére. A vérségi kapcsolatok még jobban kötöttek, s az újonnan jelentkező nemzedékek még nem mindig tiltakoztak múltjuk ellen. A házassági válások ezen a vérségi aurán ütöttek sebet, és osztatlan társadalmi rosszállással találkoztak. Egész városka asszonytársadalma tudott eggyé válni az ilyen tények kollektív megbüntetésében, s az elvált és újránházasodott felek megszenvedték ezt a társadalmi ítéletet.*”¹⁴⁷

4. „AZ ŐSÖKNEK GYERMEKEI.” TORMAY CÉCILE ÉS DIENES VALÉRIA

Tanulmányomban Tormay Cécile családjának – az író apai felmenőire koncentrálnak – asszimilációját állítottam a középpontba, amelynek kifejtéséhez a kortárs s nemzedéktárs Dienes Valéria családi hátterének hasonló aspektusait hívtam segítségül, állítottam párhuzamba. A téma kifejtése során az asszimiláció bonyolult, több rétegű folyamatából kitértem annak nyelvi és kulturális, illetve az identitás, identifikáció kérdésköréhez tartozó dimenzióira, vonatkozásaira. E családok asszimilációját vizsgálva legrészletesebben a társadalmi emelkedés, s ezen belül is a történeti tradíciójú, hangsúlyosan nemesi eredetű elitrétegekbe való kerülés, illetve beilleszkedés sikereit és buktatóit kíséreltem meg bemutatni. A tény, hogy Tormay Cécile apai nagyapját, Tormay (Krenmüller) Károlyt, illetve Dienes Valéria édesapját, Geiger Gyulát állítottam elemzésem középpontjába, már önmagában megelőlegezte, hogy személyüknek családjaik asszimilációs folyamatában kiemelt szerepet tulajdonítok. Hiszen kettejük értelmiségi pályára lépése már önmagában fontos csomópontot jeleznek az elmagyarosodás útján, gondoljunk csak annak, nyelvi, valamint műveltségi aspektusaira, következményeire. S természetesen mindehhez társul a nemesi meghatározottságú elitrétegekbe való integrálódás folyamata.

Az eddig leírtakból kiderült, hogy úgy Tormay Károly, mint Geiger Gyula igen sikeresen és lettebb gyorsan betagozódott a számukra nem csak személyi összetételében, de jellegében is új társadalmi közegbe. Ezt számos szakmai és közéleti siker, társadalmi elismerés igazolta vissza, amit újon-

¹⁴⁵ Budapesti Unitárius Egyházközség, betérési anyakönyv; Az unitárius válásra, annak a polgári házasság bevezetését megelőző szerepére, megemlekedő számára

¹⁴⁶ Erdélyi Unitárius Levéltár, Főpapi Törvényszék ülésjegyzőkönyvei 36/1889 (1889. június 24.) ill. 67/1889. (1889. szeptember 21.). Az elsőfokú, alpapi bontóítéltre 1889. május 16-án és 1889. szeptember 6-án került sor; A fenti adatokat Nagy Sándor történész-levéltáros bocsátotta rendelkezésemre. Szíves gesztusát ezúton is köszönöm.

¹⁴⁷ DIENES 1966, 256.; A *Halálfi* Cenci nénije esetében Babits Mihály anyai nagyanyjáról, Kelemen Józsefné Raács Inocenciáról van szó, aki Dienes Valériának is távoli rokona volt. Juli néni alatt pedig Schöner Imre nejét, Ujfalussy Juliannát kell értenünk, aki a Geiger Gyula első feleségét és két leányát – tehát Valériát is – a válás, illetve azután, hogy a Geiger által számukra biztosított házat is el kellett hagyniuk, befogadta. Erre ld. SZABÓ 2001, 40-41

nan szövődő rokoni, illetve szoros baráti kapcsolatok is megerősíteni látszottak. De amint arról részletesen szólunk, a beilleszkedés fogyatékoságai idővel, jellemzően kiélezett konfliktushelyzetek alkalmával felszínre kerültek. (Jelezve egyúttal, hogy az asszimiláció folyamata közel sem visszafordíthatatlan.)

Mindezek kapcsán érdemes konstatálni, hogy az életpályájukban jelen lévő kudarc, bukás, perifériaszorulás ellenére, ha a Tormay Károlyt és a Geiger Gyulát követő nemzedékeket is vizsgálatunk hatókörébe vonjuk, esetükben végeredményben sikeres társadalmi mobilitásról beszélhetünk. Sikeres abban is, hogy az iparos családi háttérrel értelmiségi pályára lépő Tormay Károly és Geiger Gyula gyermekei, unokái szintén értelmiségi foglalkozást, szellemi pályát választottak. De amíg Tormay Károly nyomában a Tormayaknál (ld. mindenekelőtt fia Béla, illetve unokái, Géza és Béla ifj.) a magas közhivatalnoki, minisztériumi karrierrel párosuló szakértelmiségi pálya mintája gyökeresedett meg – s persze Tormay Cécile révén a magas nivójú művészi életműre is van példa –, addig Geiger Gyula leánya, Dienes Valéria, illetve annak fiai, Gedeon és Zoltán a kötetlenebb szellemi szabadságot biztosító tudományos és művészeti területeken bontakoztatták ki tehetségüket. A polihisztor Dienes Valéria idősebb fia, Gedeon mozdulatművészként és művelődéskutatóként, míg Zoltán matematikusként alkotott maradandót.

A legutóbbi mondatokhoz kapcsolódva, fontos kiemelni, hogy Tormay Cécile családjában a (magas) közhivatali tisztségvállalással kiegészülő szakértelmiségi pálya Tormay Károlyt követően vált nemzedékeken átívelő mintává, hagyománnyá. Tormay Károly leszármazottai közül kétségtelenül a leghíresebb Tormay Béla, az író-édesapja, aki nevéhez kis túlzással a honi állategészségügy szakigazgatási rendszerének megszervezése fűződik. A Földművelésügyi Minisztériumon belül ő szervezi meg 1880-ban az állategészségügyi osztályt, ahol aztán negyedszázadon át tevékenykedett, emellett az ő vezetésével történik meg a mezőgazdasági szakoktatás intézményrendszerének széles körű kiépülése. Pályafutásának megkoronázásaként a 20. század első évtizedeiben államtitkár volt. Hasonlóak mondhatók el Tormay Béla fia, Cécile bátyja, Tormay Géza kapcsán is, aki a közlekedésügy terén alkotott maradandót. A Horthy-korszak kezdetén a Budapesti Közúti Vasút és a HÉV kormánybiztosa. Ebben a minőségében a főváros közlekedésének egységesítését és a Budapest Székesfővárosi Közlekedési R. T. (BESZKÁRT) megalakítását készítette elő. Ezt követően az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal megszervezése kötődik a nevéhez. A kereskedelemügyi minisztériumban Kossuth Ferenc titkáráként kezdte pályáját, aminek csúcsán, apjához hasonlóan államtitkári tisztséget töltötte be. Géza testvére, ifj. Tormay Béla szintén magas közhivatali posztokat töltött be: az 1920-as években a Postatakarékpénztár vezérigazgatója, az 1930-as években pedig a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese.

Látható, hogy Tormay Cécile családjában az elhivatott szakértelmiség, illetve állami hivatalvállalás ethosza élt, s hagyományozódott át nemzedékről nemzedékre: alapvetően szakértelmiségi pályát futottak be, amely ugyan közhivatali tisztségvállalással, minisztériumi karrierrel egészült ki, de az is látható, hogy esetükben nem az elszegényedett, birtokait vesztett dzsentri közhivatalokba áramlásának tipizált jelenségéről van szó. Hiszen miniszteri pályájukat egy-egy területen végzett, eredmények által is visszaigazolt, illetve szervezőkészségről is bizonyosságot tett szakmai munkával alapozták meg. A Tormay család férfitagjai által befutott szakmai és hivatali pálya ismeretében nem nehéz belátni, hogy Tormay Cécile családjában egyrészt magyar állam, illetve az államrezon iránti lojalitás, másrészt az elmélyült hivatástudat, valamint a fennálló politikai és társadalmi berendezkedés elfogadása, igenlése nem értékválasztás kérdése volt, az szinte magától adódott. Tormay Cécile Dienes Valériától jelentősen eltérő – s ez főként a 20. század legelső évtizedeire igaz – társadalomszemléletére az állam-, illetve nemzetközpontú megközelítés jellemző.

Megkockáztatható, hogy Tormay Cécile imént jellemzett társadalomszemléletének kialakulásában – amelynek, mint a *Bujdosó könyvből* is tudjuk, még további jellemzője, hogy a politikai történések, társadalmi folyamatok értelmezésekor erőteljesen támaszkodik az etnikai szempontú megközelítésre – szerepet játszhatott a nagypapa, Tormay Károly asszimilációjának buktatói, illetve

annak családi örökségként áthagyományozódó tapasztalata is. Tormay Károly 1850-ben a Helytartóság tanácsosa lett, illetve Pest város főorvosa. S bár Tormay ezen döntését, s a mögötte meghúzódó szempontokat magunk is árnyaltuk, az leegyszerűsítve, a korabeli közvélemény jelentős része számára, a magyar szabadság elárulását jelentette. Ezen értelmezés szerint 1850-ben Tormay Károly Magyarország és annak függetlensége helyett az elnyomó osztrák, német, császári stb. hatalom szolgálatát választotta. S tán az előbb felidézett családi örökségnek, s az egykoron közkeletű véleménynek is hatása lehetett abban, hogy oly határozott s erőteljes a *Bujdosó könyv*ben is megörökített kiállítás Magyarország mellett. De jegyezzük meg, a Magyar Királyság mellett, a fennálló politikai és társadalmi rend mellett. Tormay Cécile számára a forradalom, valamint az ország megcsonkítása nem csupán a politikai és a társadalmi rend feldúlását, illetve a „haza” kirablását jelenti, hanem egyet jelent az ő és a Tormayak országának pusztulásával is. Hiszen számára ők, azaz nagyapja, az édesapja azok, akik felépítették a „modern Magyarországot”, a polgári, s majdan 1867-től önálló Magyarország szakszervezeti rendszerét, intézményrendszerét s infrastruktúráját.

Tormay Károly és Tormay Cécile kapcsán előbb felállított modellünk Geiger Gyula és Dienes Valéria esetében is érvényesnek tűnik. Ezzel kapcsolatban idézzük fel, hogy Tormay Károlyhoz hasonlóan szintén sikeresen nyelvi közeget és társadalmi réteget váltó Geiger bukásához és a helyi elitből történt kiközösítéséhez elsősorban mentalitásbeli, illetve értékrendszerbeli különbségek járultak. A befogadó közeg norma- és szabályrendszereivel szembeni sűrűsödő összeütközések, illetve azok ignorálása vezetett ugyanis a perifériára sodródásához, bukásához.

A fontosabb társadalmi egyesületekből (kaszinó, polgári olvasókör, tisztviselő egyesület) 1897 őszén történt kizárását, kiszorítását követően Geiger Gyula már kifejezetten a szélesebb rétegek felé nyitott, s láthatóan fogékonyabbá vált az ebben az időszakban amúgy is jobban előtérbe kerülő, illetve kiéleződő társadalmi egyenlőtlenségek, visszasságok iránt. A kaszinóból történő kiüldöztetés, amely a korban szinte egyenértékű volt a helyi társadalmi, társasági elitből történő kiutasítással – amint Boda Vilmos fogalmazott: az „erkölcsi halál”-lal¹⁴⁸ –, Geiger értékorientálódásában is változást eredményezhetett. Megélve a társadalmi elismertség, presztízs törekénységét, illetve körön kívülre kerülve, a körön belül érvényesülő szabályok üres meddőségét, őszintének tűnő szándékkal nyitott a szélesebb rétegek problémái felé.

Természetesen Geiger támaszt is igyekezett szerezni – az 1897-től még további négy évig vívott, egyre elkeseredettebb küzdelmeihez, amelyet valós és egyre gyakrabban vélt ellenségei ellen folytatott – az általa hangsúlyosan „polgárok”-nak titulált földművesség vagyonos rétege, a módosabb parasztság, parasztpolgárok, illetve az iparosság köréből. A *Szekszárd Vidéke* legutolsó éveiben (1900–1901) írt – többek közt a vármegyei törvényhatósági politikát bíráló, vagy épp a megyegyűlés összetételének alakulását nehezményező –, nagyobb lélegzetvételű írásaiban¹⁴⁹ már megfogalmazódik egy, a közhatalom érdemi gyakorlásából kiszorítottakra, az iparosság mellett elsődlegesen a módos parasztságra támaszkodó megyei párt megszervezésének gondolata, szándéka is.¹⁵⁰ Témánk szempontjából különösen figyelemre méltó, s egyben tanulságos, hogy Geiger ezekben az években az egykori családi háttérét adó réteghez hasonló, vagy éppen azzal azonos társadalmi közeg irányában tájékozódik. Így aktív tagja, mi több választmányi tagja a kispolgárosodó, egyben jelentős részben a magyarosodó német származású iparos réteg által az 1890-es évek elején alapított szekszárdi első magyar asztaltársaságnak.¹⁵¹ Szülővárosában, Tolnán pedig még 1900 decemberében is komoly megbecsülés veszi körül: a fennállásának harmincadik évfordulóját ünneplő helyi iparos kör házszenelési ünnepélyére díszvendégnek, ünnepi szónoknak kéri fel. Mindössze pár héttel a számára

¹⁴⁸ A Geiger kaszinóból történő kizárásáról döntő választmányi ülésről tudósító cikkében fogalmazott Boda Vilmos így. Tolnamegyei Közlöny 1897. október 31. 1.

¹⁴⁹ Több e tárgyú írásának újraközlését ld. CSEKŐ 2010, 563-583.

¹⁵⁰ Figyelemre méltó, hogy sok tekintetben ehhez rokonítható törekvéseket a megyében valójában csak 5-10 évvel később, a gazdaságmozgalmak szervezkedésében lehet megfigyelni.

¹⁵¹ Szekszárd Vidéke 1901. január 26. 3., február 23. 2.

igazi vesszőfutást hozó 1901. esztendő előtt, Geigerben a híres-hírhedt szekszárdi ügyvédet, a tolnai építőmester fiát – aki egyik méltatója szerint: „*a szabad szónak s az igazság kimondásának valóságos apostola*”¹⁵² – ünneplik szülővárosában. Mi több, a község tisztikara által is megtisztelt eseményen előbb a kör elnöke, Farkas János javaslatára az egyesület dísztagjává, majd pedig egyik újsütetű tagtársa javaslatára az elkövetkező évi képviselő-választás függetlenségi jelöltjévé választották meg, illetve kiáltották ki.

Mindezek ellenére Geiger Gyula helyzete 1901-re már tarthatatlanná vált: ebben az évben egymás után sorjáznak az ellene indított eljárások, így például sikkasztás gyanújával büntetőeljárás, emellett fegyelmi eljárás a pécsi ügyvédi kamaránál, valamint az év derekán indított csődeljárás.¹⁵³ Tragikussá váló anyagi helyzete miatt maradék mentsvára, egyben utolsó harci eszköze, a *Szekszárd Vidéke* is odalesz, a lap 1901 nyarán jelenik meg utoljára.¹⁵⁴ Utolsó próbálkozásként 1901-ben újfent megmérette magát az országgyűlési képviselő-választáson. Az 1901. október 2-án tartott választáson, a megszerzett 8 szavazatával a második Schröder Béla, Ugron-párti függetlenségi jelölttől (318 szavazat) is jelentősen lemaradt, Boda Vilmos 782 szavazatot kapott. Mint már írtuk, ennek az évnek a végén eltávozik Szekszárdról, Tolna megye székhelyén végleg ellehetetlenülve, a fővárosba menekül.

Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy Geiger Gyula „*szekszárdi katasztrófája*” nem csupán környezetének volt betudható, ahogy azt leánya, Dienes Valéria ugyanakkor sok tekintetben látta: „*Sohasem szégyellem az apámat, mindig úgy tekintettem, mint érzelmeink és ellenségeink áldozatát, akik családjáig, Károly nevű testvéreig az ő tönkretételén dolgoztak.*” – emlékezett vissza a filozófusnő még idős korában is édesapja hányattatásaira.¹⁵⁵ Joggal feltételezhető, hogy Geiger illékony természet, extrovertált, impulzív lelkialkat lehetett, akinek törekvései, szándékai többször állhatatlanságán szenvedtek csorbát. Személyisége szabadelvűségére is rányomta bélyegét: az embernek az az érzése, hogy nézeteiből, megnyilvánulásaiból sok esetben nem elsősorban a kiérlelt világnézetből fakadó meggyőződés, mint inkább a szárnyaló képzelet, a külső korlátokkal birkózó mozgékony lelkialkat, illetve a modern életfelfogás tükröződik. Ugyanakkor Geiger Gyulát leánya, Valéria láthatóan lelkileg és szellemileg is igen közel érezte magához. Ezt bizonyítja, hogy Dienes Valéria, édesapja zilált magánélete, anyagi ellehetetlenülése ellenére – s édesanyja rosszállásával ellenkezve¹⁵⁶ – segített rajta, mikor az 1901 végén Szekszárdról Budapestre bujdokolt.¹⁵⁷ Apját pénzzel támogatta, s egyetemi éve alatt kapcsolatát is szorosabbra fűzte vele. Így például újra mindennapi életközösségbe kerültek 1903–1904 környékén, amikor a Dienes testvérek (Pál és Lajos) Geiger Gyulánál és élettársánál, a görög Borca Alexandránál laktak kosztos diákként.¹⁵⁸ Emellett Dienes Valéria több írása is olvasható édesapja 1903 tavaszán három számot megért, már a fővárosban kiadott irodalmi revüjében, a *Magyar Szépirodalmi Lapokban*. A lapban Geiger Gyula nagyobb lélegzetvételű írásokkal jelentkezett, amelyek témájukban igen közel álltak lányának korabeli érdeklődéséhez. Írásaiban Geiger komoly filozófiai, mi több létfilozófiai kérdéseket taglalt, s a korszakban modernnek ható gondolatokat fogalmazott meg, amelyek normafeszegető irányba haladva, a korabeli társas együttélés bevett szokásait, szabályait, azok létjogosultságát kérdőjelezi meg.¹⁵⁹

Az előbbi adatokból az is kitűnik, hogy Dienes Valéria édesapja irányában nem csak annak bukásán, teljes vagyoni összeomlásán és társadalmi súlyvesztésén, szekszárdi ellehetetlenülé-

¹⁵² Szekszárd Vidéke 1900. december 15. 2.

¹⁵³ Részletesebben: CSEKŐ 2009a, 359., 365-367.

¹⁵⁴ A lap fejlécében 1901. június 2-ától így is Geiger feleségének, Lipovniczky Erzsébetnek a neve jelenik meg laptulajdonosként.

¹⁵⁵ Idézi: SZABÓ 2001, 64-65.

¹⁵⁶ Ezzel kapcsolatban Dienes Valéria az egyetemi évekre visszaemlékezve a következőket írja: „*Abban az időben érte apámat a szekszárdi katasztrófa, vagyoni összeomlás, családi szakítás a második feleséggel; Pestre jött, találkoztunk, nagyon sajnáltam, segítettem kis diák-keresetemből, természetesen hallgattam róla otthon, Pápán. Valami tanártársi összeköttetés révén már nem tudom, hogyan, édesanyám mégis megtudta. Így idézte rólam ama kartársnő szavával: <Pénzelte!>.*” SZABÓ 2001, 63.

¹⁵⁷ Geiger Gyula budapesti életszakaszáról, válságos éveiről, újrakezdési próbálkozásairól: CSEKŐ 2009a.

¹⁵⁸ CSEKŐ 2009a, 369-370.; Dienes Valéria naplójegyzeteinek erre vonatkozó részletét ld. DIENES 1993. 145.

¹⁵⁹ Minderről részletesebben, illetve az írások újraközlését ld. CSEKŐ 2009a, 376-377., 381-390.

sén¹⁶⁰ tette túl magát, de annak – a korban felettebb botrányosként ható – magánéletbeli bonyodalmain, s főképp édesanyja elhagyásán is. Amint időskorában is megbocsátóan ír erről: „*Családi katasztrófánkban azonban saját szenvedélyének áldozata lett, s ez indította el hanyatlását.*”¹⁶¹ Mindezek után nem nehéz meglátnunk Geiger Gyula által felmutatott magatartásminták hatását Dienes Valériára, amelyet az édesapja asszimilációs, illetve mobilitási törekvéseinek megbicsaklása kapcsán szerzett, s számára személyes élettapasztalatként is megjelenő tanulságok is kiegészítettek.

Tormay Cécile és Dienes Valéria családi hátterének általam kiemelt aspektusainak bemutatása, elemzése után minden valószínűség szerint könnyebben megérthető, hogy a sok tekintetben nagyon hasonló családi háttér, így a felmenők több tekintetben szinte azonosságig hasonló asszimilációs útja ellenére, miért is figyelhető meg Tormay és Dienes világnézetében és társadalomszemléletében jelentős különbség. Mindezek alapján nem tűnik véletlennek, miszerint Tormay Cécilet a századforduló szellemi áramlatai, társadalmi mozgalmi – melyek a társadalom mélyebb szerkezeteiben is komoly változásokat céloztak – közel sem ragadták magukkal olyan intenzíven, mint Dienes Valériát, aki mint tudjuk, ebben az időszakban a Huszadik Század köréhez, illetve a polgári radikálisokhoz tartozott. Dienes Valériának a modern eszmék iránti nyitottságában, s annak kialakulásában nyilván jelentős helyet foglalt el édesapja hatása, Geiger Gyula, aki a társadalmi igazságtalanságok ellen következetesen harcoló, ugyanakkor a társadalmi kötelekeket és kötöttségeket meghaladni képes „szabad szellem”-ként is feltűnhetett előtte.

¹⁶⁰ Pedig Dienes Valéria a rokonsági kötelekek miatt édesapja 1901. évi bukását követően is rendszeresen megfordult a tolnai megyeszékhelyen. Az egyetemi éve alatt (1901–1905) például rendszeresen a Szekszárdon töltött szünidőkből találkozott Babits Mihállyal.

¹⁶¹ SZABÓ 2001, 65.

RÖVIDÍTÉSEK

Felek. anyknyv. gyűjt rk.	Felekezeti anyakönyvek másodpéldányainak gyűjteménye római katolikus
MNL TML	Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára
SZIE ÁKLM	Szent István Egyetem Állatorvos-tudomány Könyvtár, Levéltár és Múzeum
WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve

IRODALOMJEGYZÉK

- BÁCSKAI 1989 BÁCSKAI Vera, *Vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten*. Bp. 1989.
- BÁCSKAI 2006 BÁCSKAI Vera, *A régi polgárságról*. In: *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Társadalomtörténeti tanulmányok*. (szerk.: Kövér György) Bp. 2006. 15-37.
- BELIA 1983 BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*. Bp., 1983.
- BODNÁR 1942 BODNÁR István, *A százéves Szekszárdi Kaszinó*. In: *Bezerédj István és a százéves Szekszárdi Kaszinó*. (szerk. Uő) Szekszárd 1942. 99-195.
- BODNÁR–GÁRDONYI 1918 BODNÁR István – GÁRDONYI Albert, *Bezerédj István (1796-1856) I. kötet*. Magyar történeti életrajzok sorozat, Bp. 1918.
- BORUS 1978 BORUS Rózsa (szerk.), *A század nagy tanúi*. (Interjú Dienes Valériával.) Bp. 1978. 9-55.
- BUDA 1996 BUDA Attila (szerk., vál. és gond), *A Babits család levelezése*. Bp. 1996.
- CSÁNYI 1972 CSÁNYI László, *Babits és Szekszárd*. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből*. Szekszárd, 1972. 273-322.
- CSEKŐ 2005 CSEKŐ Ernő, *Virilisták szerepe és jelentősége Szekszárd életében (1905-1914)*. In: *Szekszárd a XX. század első évtizedeiben*. (szerk.: Dobos Gyula) Szekszárd, 2005. 79-130.
- CSEKŐ 2007 CSEKŐ Ernő, *Ifj. Leopold Lajos élete Szekszárdon*. WMMÉ XXIX. (szerk.: Gaál Attila) Szekszárd, 2007. 413-498.
- CSEKŐ 2009a CSEKŐ Ernő, *Geiger Gyula „Magyar Szépirodalmi Lapok”-ja. Egy irodalomtörténeti vonatkozású felfedezésről. Újabb adalékok Babits Mihály Halálfiái című regényének valóság tartalmához*. WMMÉ XXXI. (szerk.: Gaál Attila) Szekszárd, 2009. 357-395.
- CSEKŐ 2009b CSEKŐ Ernő, *Tormay Cécile, illetve Herczeg Ferenc szekszárdi kötődéséről és családjai történetének szekszárdi időszakáról*. WMMÉ XXXI. (szerk.: Gaál Attila) Szekszárd, 2009. 395-437.
- CSEKŐ 2009c CSEKŐ Ernő, *Országgyűlési választások alapján kirajzolódó jellegzetességek, jelentős területi eltérések Tolna megyében (Választói magatartás főbb jelelemzői)*, Kézirat, 2009.

- CSEKŐ 2010 CSEKŐ Ernő, *A helyi politikai és társadalmi elit a századvégen Geiger Gyula szekszárdi ügyvéd és lapszerkesztő korabeli írásaiban*. WMMMÉ XXXII.(szerk.: Gaál Attila) Szekszárd, 2010. 539-585.
- CSEKŐ 2011 CSEKŐ Ernő, *Geiger Gyula szekszárdi virilista tündöklése és bukása. Egy Tolnától Budapestig futó életpálya szekszárdi szakaszáról*. In: *A város és társadalma. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére*. (szerk.: H. Németh István–Szívós Erika–Tóth Árpád) Bp. 2011. 361-377.
- CSERNA 1987 CSERNA Anna, *Adatok Sztankovánszky Imre politikai tevékenységéről*. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből XI*. (szerk.: K. Balog János) Szekszárd 1987. 513-543.
- CSERNA 1999 CSERNA Anna (szerk.), *Tolna Megyei Levéltár családi iratainak repertóriumai I.*, Szekszárd, 1999.
- CSERNA 2006 CSERNA Anna, *A Bezerédj család hidjai otthona*. Honismeret 2006/1. 36-39.
- DIENES 1966. DIENES Valéria, *Ilyennek láttam*. Magvető. Antológia 1966/1. 243-260.
- DIENES 1993 DIENES Dénes, „*Most nem korrajzot írok, csak magamat*”. *Napló-émlékezés*. Orpheus 1993/1. 145-156.
- FÁBRI 1996 FÁBRI Anna, „*A szép tiltott táj felé*”. *A magyar írók története két századforduló között (1795-1905)*. Bp. 1996
- F. KISS 1987 F. KISS Erzsébet, *Az 1848-1849-es magyar minisztériumok*. Bp. 1987.
- GAÁL 2005 GAÁL Attila, *Wosinsky Mór, Tolna Vármegye Museumának megálmodója és létrehozója*. In: *Wosinsky Mór „...a jeles pap, a kitűnő férfiú, a nagy tudós...”* (szerk.: Gaál Attila) Szekszárd, 2005.
- GAÁL 1984 GAÁL Zsuzsanna, *Országgyűlési képviselőválasztások Tolna megyében*. A Béri Balogh Ádám Múzeum évkönyve XIV. (szerk.: Vadas Ferenc) Szekszárd, 1984. 157-210.
- GAÁL 2007 GAÁL Zsuzsanna, *A passzív ellenállás másfél évtizede Tolna megyében*. WMMÉ XXIX. (szerk.: Gaál Attila) Szekszárd, 2007.
- GERHARD 2008 GERHARD Péter, *Asszimiláció és disszimiláció az önéletírásban. Fest Imre és Edmund Steinacker esete*. Aetas 2008/3. 25-45.
- GUTAI 1974 GUTAI Miklós, *Tolna megye egészségügyének története az 1801. és 1831. év között*. *Tanulmányok Tolna megye történetéből VI.*, (szerk.: K. Balog János) Szekszárd, 1974. 207-274.
- GUTAI 1976 GUTAI Miklós *A kórház története*. In: *A szekszárdi kórház százhetvenöt éve*. Szekszárd, 1976. 15-112.
- HANKISS 1939 HANKISS János, *Tormay Cécile*. Bp. 1939.
- HOLLÁN 1967 HOLLÁN Henrik, *Adatok és szemelvények a Szent Rókus Közkórház és fiókjai alapításának és fejlődésének történetéből*. Bp. 1967.
- HORGAS 2011 HORGAS Judit, „*Minden ember táncos*” – beszélgetés *Fenyves Márkkal, a Magyar Mozdulatművészeti Társulat művészeti igazgatójával*. Liget 2011/4. 87-93.
- JAKABFFY 2002 JAKABFFY Éva, *Dienes Valéria életműve*. Tudomány és Lélek, 2002/ 5-6. szám

- KACZIÁN 2006 KACZIÁN János, *Akadémikusok. Adatok a Magyar Tudományos Akadémia Tolna megyéhez kötődő tagjairól 1830-2002.* Tolna megyei levéltári füzetek 11. (szerk.: Dobos Gyula) Szekszárd, 2006. 51.
- KAPRONCZAY 2000 KAPRONCZAY Károly, *Tormay Károly.* In: *A Szabadságharc egészségügye és honvédorvosai II. kötet,* (sajtó alá rend.: Gazda István) Piliscsaba–Bp. 2000. 331-333.
- KOLLARITS 2007 KOLLARITS Krisztina, *Tormay Cécile elfeledett regénye. A régi ház.* Új Forrás 2007/7. 39-54.
- KOLLARITS 2009 KOLLARITS Krisztina „*Tormay Cécile-nek igaz rokonérzéssel Babits Mihály.*” *Adalékok Babits Mihály és Tormay Cécile kapcsolatához.* WMMÉ XXXI. (szerk.: Gaál Attila) Szekszárd, 2009.
- KOLLARITS 2010a KOLLARITS Krisztina, *Egy bujdosó írónő – Tormay Cécile.* Vaszilvág, 2010.
- KOLLARITS 2010b KOLLARITS Krisztina, „*Maroknyi világosságunkból egy országon végigragyogó tüzet teremtünk.*” *Magyar asszonyok részvétele az ellenforradalomban és a Trianon elleni harcban.* Trianoni Szemle, 2010. december–január, 71-81.
- KOLLARITS 2010c KOLLARITS Krisztina, „*Szereplője lettem a halálos, komor tragédiának*” *Tormay Cécile Bujdosó könyve.* Magyar Napló 2010/3. 21-29.
- KOLLARITS 2011 KOLLARITS Krisztina, *A Nobel-díj árnyékában. Herczeg Ferenc, Szabó Dezső, Tormay Cécile.* Magyar Napló 2011/12. 35-42.
- KOVÁCS M. 2001 KOVÁCS Mária, *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között.* Bp. 2001.
- KOVÁTS 1987 KOVÁTS Jenő, *Állategészségügyi emlékek Tolna megyében 1654-1867.* Tanulmányok Tolna megye történetéből XI., (szerk.: K. Balog János) Szekszárd, 1987. 545-590.
- KOVÁTS 2006 KOVÁTS Jenő, *Tormay Béla élete és munkássága.* Honismeret 2006/3. 18-22.
- KÖVÉR 2004 KÖVÉR György, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig.* In: Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Bp. 2004. 9-186.
- LENKEI 2000 LENKEI Júlia, *Az észtornász: Dienes Valéria 1879-1978.* In: *Asszonyorsok a 20. században.* (szerk.: Balogh Margit-S. Nagy Katalin) Bp. 2000. 135-149.
- PLÉH 1987 PLÉH Csaba, *A pszichológus Dienes Valéria.* Pszichológia 1987/3. 431-433.
- PLÉH 1989 PLÉH Csaba, *A Hungarian Bergsonian Psychologist: Valéria Dienes.* Hungarian Studies, 1989/2. sz. 141-145.
- RUZSA 2005 RUZSA Éva, *Egy szekszárdi építész. Dicenty László.* In: *Szekszárd a XX. század első évtizedeiben.* (szerk. Dobos Gyula) Szekszárd, 2005. 273-301.
- SIPOS 1999 SIPOS Lajos (szerk., vál. és gond.), „*Engem nem látott senki még.*” *Babits olvasókönyv 1-2.,* Bp. 1999.
- SPIRA 1998 SPIRA György, *A pestiek Petőfi és Haynau között.* Bp., 1998.
- SZABÓ 1998 SZABÓ Ferenc, *Eszméletcsere – (Dienes Valéria – Bergson –*

- Prohászka – Teilhard). In: *Prohászka ébresztése – II.* (szerk.: Szabó Ferenc) Bp. 1998.
- SZABÓ 2001. SZABÓ Ferenc (szerk., bev. tan.), *Dienes Valéria önmagáról.* Szeged, 2001.
- SZAKÁLY 1989 SZAKÁLY Ferenc, *Hollós László élete és munkássága.* Szekszárd, 1989.
- SZÁLLÁSI 1974 SZÁLLÁSI Árpád, *Tormay Károly.* Orvosi Hetilap 1974. 24. sz. 1417-1418.
- SZERB 1937. SZERB Antal, *Tormay Cécile.* Nyugat 1937/5. 350-351.
- SZILÁGYI 2000 SZILÁGYI Mihály, *A Tolna megyei nemzetőrség története 1848-49, 1956, 2000.* Szekszárd, 2006. 63-65.
- TAMÁS 1996 TAMÁS Erzsébet, *Prohászka Ottokár és Dienes Valéria rejtélyes barátsága.* In: *Prohászka ébresztése.* (szerk.: Szabó Ferenc) Bp. 1996. 235-249.
- TAMÁS 1998 TAMÁS Erzsébet, *Prohászka Ottokár és Dienes Valéria „másik élete”.* In: *Prohászka ébresztése – II.,* (szerk.: Szabó Ferenc) Bp.1998.
- TAMÁSKA 1984 TAMÁSKA Péter, *Tormay Károly jelentése Pest közegészségügyének 1852. évi helyzetéről.* Comm. Hist. Art. Med. Orvostörténeti Közlemények 1984. (105-106. szám) 117-128
- TÉGLÁS 1982 TÉGLÁS János (szerk., szöv.gond., jegyz.), *Dienesék levelei Babitshoz.* Bp. 1982.
- TÖTTŐS 1986 TÖTTŐS Gábor, *Történelmi séták Szekszárdon.* Szekszárd, 1986.
- TÖTTŐS 2003 TÖTTŐS Gábor, *Dienes Valéria. Az első magyar professzornő ifjúkora.* Szekszárd, 2003.
- TÖTTŐS 2006 TÖTTŐS Gábor, *A Tolna megyei időszakai sajtó kezdetei.* Tolna megyei levéltári füzetek 11.(szerk.: Dobos Gyula) Szekszárd, 2006. 371-414.
- VENDEL 1941 VENDEL István (összeáll.), *Szekszárd megyei város monográfiája.* Szekszárd, 1941.
- VEZÉR 1993 VEZÉR Erzsébet, *Dienes Valéria (1879-1978).* Orpheus 1993/1. 157-162.
- VITÁNYI 1975 VITÁNYI Iván, *Beszélgetés Dienes Valériával.* Valóság, 1975/8. 83–101.
- ZÁDOR 1960 ZÁDOR Anna, *Pollack Mihály 1773-1855.* Bp. 1960.
- ZÉTÉNY 1948 ZÉTÉNY Győző, *A magyar szabadságharc honvédorvosai.* Bp. 1948.

Aufnahme und Verstoßung

Beiträge zur deutsch-ungarischen Assimilation:

Über den familiären Hintergrund von Cécile Tormay und Valéria Dienes

In dieser Studie wird über Valéria Dienes und Cécile Tormay geschrieben, über zwei Schaffenden mit Szekszárder Abstammung und engen familiären Wurzeln, deren Tätigkeit und beeindruckende Kunst sich eben in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts entfalteten. Cécile Tormay war die bejubelte Schriftstellerin des Zeitraums zwischen den beiden Weltkriegen (Horthy-Epoche), eine bestimmende Figur des literarischen und kulturellen Lebens und gleichzeitig die Redakteurin der *Napkelet*, einer konservativen Literaturzeitschrift. Valéria Dienes fing ihre Laufbahn als Mathematikerin und Philosophin an, wurde aber später zu einem wahren Polyhistor. Ihre Betätigung und Wirksamkeit wurde in den letzten zwei Jahrzehnten für die Nachwelt durch ihre Tanzkunst und Tanzwissenschaft, bzw. theologische Arbeit bekannt und interessant.

In der Laufbahn der beiden Kunstschaffenden lassen sich Parallelen beobachten, und zwar die folgenden: neben den bereits erwähnten engen Beziehungen zu Szekszárd die Angehörigkeit der gleichen Generation, die damit verbundenen gemeinsamen Erlebnisse und Erfahrungen, desweiteren die persönliche und familiäre Betroffenheit an den historischen Ereignissen der Jahre 1918-1919 und zuletzt der gleiche Familienhintergrund sowie der gleiche und antagonistische Weg der deutsch-ungarischen Assimilation.

Das Thema meiner Studie bildet die Auslegung und Interpretation der oben geschriebenen Parallelen. Die Ähnlichkeit in der Frage der deutsch-ungarischen Assimilation umfasst nicht nur dieses Thema, daß beide ihrer Familien entscheidend oder größtenteils deutscher Abstammung waren. Die Identität und Persönlichkeit von Cécile Tormay und Valéria Dienes bildete sich meiner Überzeugung nach nicht nur durch das Bewußtsein ihrer deutschen Abstammung oder ihrer angeerbten kulturellen und Mentalitätswirkungen aus, sondern es waren selbst die Elemente ihres vielgeprüften Assimilationsprozesses. Es wurde ihnen durch die Lebensgeschichte und Erlebnisse ihrer Aszendenten als Familienerbschaft und Schicksal hinterlassen. Durch meine ausführliche Interpretation versuche ich eine gesellschaftshistorische Analyse von zwei bedeutenden Kunstschaffenden des 20. Jahrhunderts zu treffen, wobei in der Studie auch ihre familiäre Motivation und Umstände verglichen werden können.